Carl von Linné. Några kapitel ur ett oafslutadt arbete

Bokutgåva

Albert Bonniers förlag, Stockholm 1906.

STENBROHULT.

Klockan ett på natten mellan söndagen den tolfte och måndagen den trettonde maj (den 22–23 nya stilen) år 1707 lade den äldsta af de kloka hustrur från grannbygden, som biträdt fru Christina Brodersonia vid hennes lifsfarliga barnsbörd, en förstfödd son i armarna på hennes man, komminister Nils Linnæus. Högtidligt böjde den unge prästen sitt hufvud mot pilten, log mot de bruna ögonen, i hvilka han igenkände sina egna, och lade åter försiktigt ner barnet i nattstugans stora inbyggda säng bredvid den bleka, brutna modern. I eldskenet från spiseln pysslade kvinnorna med badvatten och linne, ifrigt och under många försiktighetsmått. De lade en blank hvit silfverdaler i badbaljans lögde för att barnet skulle blifva rikt, de knöto ett psalmboksblad i dess lindor för att skydda det mot trolleri och onda tydor och smusslade ett stycke stål ner i vaggan till hägn mot bortbytning. De hade många ordningar, hjälpande mot sjukdom och lyten. Den unge prästmannen skakade på hufvudet åt vidskepelsen, men också han visste, att det var en farans tid för ett litet barn mellan den naturliga och andliga födelsen, innan det genom dopet erhållit del af frälsningsverket och änglarnas beskydd. Själf gick han in i sätesstugan för att i almanackan märka sonens födelsestund och iakttaga dess tecken. Med vårblåsten, som susande drog fram öfver torftaket, föll ett stridt regn. Löfsprickningen var nästan öfver, björkarna och lönnarna stodo med gröna fladdrande blad, buskar och gräs grönskade kring Råshult. I backsluttningens skogsdunge nedanför kapellansbostället utropade göken redan sommaren. Nils Linnæus erinrade sig den nyss tilländalupna söndagens högmässotext, öfver hvilken hans hustrus gamle fader predikat i Stenbrohults kyrka. Det hette där i det högtidliga kapitlet, sextonde Johannes: “När kvinnan skall föda barn, är hon bedröfvad, ty hennes stund är kommen, men när hon födt barnet, kommer hon icke mer ihåg sin nöd, ty hon gläds att en människa är född till världen.“ Så hade också Nils Linnæus’ kvinna nyss med en knäckt röst sagt sig genom sonen vara ersatt för all sin pina, och att dagens predikotext innehållit just dessa ord, förekom den unge fadern som ett varsel af hög betydelsefullhet. Han slog eld och antecknade vid den i natten fläktande ljuslågan sonens födelsetimma. Tecknen voro: månen stod i vattumannens tecken, solen hade på söndagen trädt in i tvillingarnas tecken; där stod också Saturn.

Sex dagar räckte för det nyfödda barnet vådans och osäkerhetens tid, då trollen, näcken och vättarna när som helst kunde skada och röfva det, om det icke noga värnades med eld, stål och Guds ord. Men den sjunde, söndagen den nittonde, skedde dopet. Då kommo faddrarna på morgonen för att i högtidligt tåg hämta barnet till kyrkan. Det var herr Sigfrid Londerberg och Nils Linnæus’ fränka hustru Lisken Lindelia, gudmoder och bärgumma, Maria Brodersonia, moderns femtonåriga syster, och för öfrigt fem bönder och fyra hustrur af socknens bästa folk. De kommo i Wärends praktfulla helgdagskläder: männen i röda lifstycken eller svarta vadmalströjor med bruna kanter, hvita skjortor, hvilkas breda stickade kragar lyste öfver skuldrorna, och lifbälten med kupiga mässingsspännen, kvinnorna i Bländas stolta svenska amasondräkt af röd klädeskolt och hvit nattkappa, en röd lista hängande till fälttecken från gördeln och därtill allt silfvergarnityr: kraglänkar, kedjor och bröstmaljor. Det glänste och glödde af smycken och färgrikt tyg i komministergårdens torftiga, af de små fönstren sparsamt upplysta stugor. Tärd och blek klädde fru Christina med matta, afmagrade händer barnet i kristningsmössan och den hvita kristningsdräkten och lämnade det till gudmodern, i det hon i dennas öra så lågmält hon förmådde hviskade det namn gossen

skulle bära. Ty det är farligt nämna odöpt barns namn. Noga fullgörande de många föreskrifterna – ty på bärkvinnans väsen och omsorg hänger mycket af barnets framtida öde och lynne – lyfte gudmodern pilten i sin famn och satte sig i spetsen för tåget till kyrkan. När de trädde ut på skogsvägen, sken sommaren i den klara söndagsmorgonen öfver ängarna och lundarna kring den glimmande Möckelns låga, alkransade stränder, där i söder den skånska bokskogen alldeles nylöfvad brann med en grön eld.

Inne i Stenbrohults kyrka började gudstjänsten, och midt i densamma, när episteln lästs, men före evangeliet, vattenöstes och döptes gossen af dopfadern, hans egen morfader, kyrkoherden Samuel Brodersonius. Den saktmodige gråhårsmannen gjorde korstecknet öfver ansikte och bröst på det af naturen orena och under fördömelsen stadda barnet och intog det i församlingen med namnet Carl efter konungen och efter Nils Linnæus' morbroder, den lärde prästen Carl Tiliander i Lekaryd, som var död sedan flere år. Ty i en släkt böra ej två lefvande bära samma namn – då dör eller vantrifves den ena. Den namnlöse erhöll namnet Carl Linnæus.

*

Stenbrohults socken utgör själfva sänkningen af det småländska höglandet mot Skåne. Dess nordligaste del gränsar till Agunnaryd med dess karga högtrakt af marig barrskog, ljunghed och ödslig myrmark, dess sydligaste sticker på andra sidan Möckeln en bit in i Skåne. Stenbrohults socken bildar så öfvergång mellan den svenska fattigdomens och den svenska rikedomens Sverige, och dess natur företer växling, blandning af båda. I norr det genuinaste af allt svenskt, barrhöjd och hage i enslig, hög luft, det Sverige, hvilkets frukt är rönndrufvan, där de småväxta äppelträden kring de torftiga grå bondstugorna lämnat vildapelns sura armod, det Sverige, som hvars blomma i den yppersta af alla svenska naturskildringar satts vildtörnet med sin svaga, men hemlighetsfullt fina doft, sitt kyska och vilda behag – i söder Skånes bokskog med sin "ljungfördrifvande skugga", bokskogen med sin germanska, men osvenska romantik och med en ängsvegetation så sydländskt rik, att vårtiden där påskliljan anträffats vild. Den stenbundna marken röjer utlöparvägen från Smålands bergiga inlandsåsar, och de små oregelbundna åkerstyckena, omgifna af ängsmark, tala den sträfsamma mödans och det i anletets svett vunna brödets allvarliga språk. Men där landskapet gör den sista sänkningen mot Möckelns vattenyta, blir nejden mjukare och frodigare med blomrika fält, på hvilka växa grupper af lummiga löfträd, och just i denna del af socknen är det Linné födts och fått barndomshem. Södra Råshult, där han föddes, ligger längre upp i landet, på en skogig backkant. Stenbrohult, som han hela lifvet kallade sitt ljufva "Natale" och tänkte på som på fästepunkten vid jorden och tillvaron, nere vid själfva Möckeln, där den stora sjön med sina många öar – bygdesägnen räknar 365 – bildar en bukt innesluten af Taxås' framskjutande bergsklint och Möckelsnäs' från andra sidan mötande landtunga. Fästelikt låg här på en afsats öfver Möckeln Stenbrohults efter 1611 års danska sköfling af sten och trä återuppbyggda kyrka och längre ner prästgården med sina stugor och lador, allt omgifvet af öppet och odladt land, med fri blick öfver frodiga åkrar och fält, den breda sjöytan och de låga, gröna stränderna.

Om ej en växt, helt vuxen ur socknens mark, stammade Linnés släkt dock från bygden. På gränsen mellan Stenbrohults och Hvittaryds socknar stod ännu den urgamla, treklufna jättelind, som var släktens vårdträd, boningen för dess skyddsande. De gamla bondefamiljerna ägde sådana, som för de enskilda motsvarade, hvad de heliga offerlundarna voro för bygdelagets eller byns gemensamma kultlif. Ygdrasil har kallats hela människohemmets vårdträd, och uråldrig heden tradition lät, trots katolicism och reformation, dryckesoffer af mjölk och öl gjutas öfver rötterna på resliga askar och lindar. Efter linden på sockengränsen togo Linnæiska släktens medlemmar namn, när de trädde ur bonderäckans halft kollektiva hop och fingo de bildades medvetna individualitet, när den i svensk odling vanliga och betydelsefulla öfvergången från allmogeledet till prästlängden försiggick. Så hade sannolikt de båda bröderna Lindelius gjort, som blefvo lektorer och kyrkoherdar i Småland, så gjorde säkert bröderna Tiliander, också kyrkoherdar i Småland, samt Linnés egen fader, Nils Ingemarsson Linnæus, när han lämnade rusthållarstugans hem för att läsa till präst.

På manssidan nådde Linné så strax upp till bondestammen, på spinnsidan hade redan funnits flera släktled läskarlar och teologer. Morfar, morfars far och dennes svärfar hade här alla tre suttit som kyrkoherdar i Stenbrohult. Med många, djupt gående rottrådar var sålunda Linné fästad i sin småländska hembygds jord, han är äkta svensk, och hans snille, som mycket af Sveriges yppersta, förädlad frukt från svensk allmogegren.

Nils Linnæus, hans fader, hade “vid pingsttiden på sitt sjätte år“ begynt läsa i svensk bok och på sitt sjunde i latinsk. Ur dennes egen korta och styfva lefnadsteckning skymtar den fattige bondedjäknens och teologens enkla lifshistoria – lång, hård strid för examina och prästbildningen, under stryk och umbärande vid nådebröd eller genom præceptorat och konditionerande surt förvärfvad nödtorft, sedan prästgällens lugna existens och genom giftermål underlättade befordring. Så brukade de fattiga svenska teologerna tjäna för Rachel, blott allt för ofta finnande henne i skepnad af en uråldrig prästänka med ty åtföljande pastorat. Nils Linnæus, hvilken med en seg smålännings tålighet bestått tretton års skolgång i Wexiö och fyra års konditionerande som teologie studiosus, hade bättre tur. När han ändtligen 1705 blef komminister i Stenbrohult, äktade han sin förman kyrkoherdens dotter, och hon var vacker och sjutton år. I själfva verket förete makarnas bilder, sådana vi äga dem af någon vandrande konterfejares enkla hand, ett par motsatser. Nils Linnæus har en bondes liffulla men grofva drag, med det stora håret under kalotten och det yfviga skägget öfver prästkragarna. Han pekar på bibeln och dödskallen, de oundvikliga prästsymbolerna, men de bruna ögonen se klippskt och liffullt ut i världen. Gent emot mannen förefaller den unga frun som en aristokrat med rena, regelbundna drag och i sin praktfulla wärendska högtidsdräkt, brudkrona på hufvudet, silfverbälte kring midjan och en blomma i högra handen.

Södra Råshults komministerboställe, där Linné föddes, hade då liksom nu närmast en oansenlig bondgårds utseende och inrättning, där det låg uppe på en skogsbacke, omslutet af löf- och fruktträd. Ett par släta hus med torftak, enkla, af små lågt sittande fönster svagt upplysta rum, några anspråkslösa stallar och lador kring en brunn med gammal lång vattenvinda af trä, det hela gifvande fullgod grund till det måtto, Linné gärna satte öfver sitt lefnadslopp: potest e casa vir magnus exire. Dock här dröjde föräldrarna blott till början af 1709, då Nils Linnæus genom en apostolisk arfsföljd efter sin svärfader erhöll det länge i Brodersoniska familjen ärftliga pastoratet. Stenbrohult med kyrka och prästgård tedde sig större och förnämligare, helst sedan Nils Linnæus blifvit dess ledare. Han var mycket “sorgfällig om Guds hus“, men tydligen icke heller vårdslös om sitt eget, from man, men med smålänningens sunda sinne också för denna världens goda. Kyrkan blef förvandlad genom hans nit. Taket spändes och rödfärgades, orgeln och sakristian fullbordades, och man anskaffade med hjälp af traktens uppsatta och adliga män ljuskrona och altartafla. Men prästgården blef icke mindre förvandlad, och här bidrog han med egna medel till förkofringen. En klassisk skildring i Samuel Ödmanns beskrifning af det Wieselska prosthemmet i det närbelägna Wislanda låter oss lära känna dess prägel. Ty en anteckning styrker, att Stenbrohults prästgård hade snarlikt utseende.

“Byggnaden var,“ skrifver Ödmann, “uppförd på 1650- talet af den tidens timmer; står ännu och är förmodligen, näst den lada i hvilken Gustaf Vasa tröskat, det äldsta trädhus i Sverige. Den bestod af två stora stugor, af hvilka den ena hade fem kamrar. Gästsalen, som hade små fönster på tre sidor, var rymlig och ljus, med bjelklag inuti och bar ofvanpå sig ett stort loft med sparrtak. Främst i salen emellan fenstren hängde en spegel, minst sex qvarter i fyrkant. Glaset var icke större än ett octavblad och satt djupt i fonden af en stor utgående ram. Detta glas smickrade icke åskådaren. En blond såg sig der brunett och en brunett fann sig svartbrun. Det vittnade, att folieringskonsten låg i sin linda, då det förfärdigades. Men ramen hade på sin tid varit ett konstverk.

– – –

En alldeles ofantlig trädkista, stor som en skälig spanmålslår, intog i salen ett ansenligt rum. Den var ett

slags skafferi och innefattade hvarjehanda för bordet brukeliga nödtorfter. Man såg der stora honungskrukor, burkar med insyltade och inlagda frukter; lingon och hjortron, kokade med honung; vattenlingon utan sött, som nyttjades till stek med sitt vatten; gurkor inlagda med kirsbärslöf; päron med senap; rödbetor med mycket kummin; portulakstjelkar med ättika o. s. v., hvilket allt utgjorde fordna prästhusens högtidliga undfägnader. Allt var der till hands, att från kistan sättas på bordet, och serverades på talrikar af glas. I denna kista förvarades ock uti särskilda lådor forntidens läckerheter till damers undfägnad: gorå, tunrå, dels platta, dels hoprullade såsom cigarer, äggskålar kupiga såsom thefat, med mera dylikt, som i alla välbeställda prästhus borde finnas i förråd och ofta förvarades, hela år, från ena brölloppet eller barnsölet till det andra. Denna kista ansågs icke vara en vanprydnad för en gästsal, ehuru af gröfsta bondarbete.

– – –

Det andra stora rummet i Sätesbyggningen förde det modesta namnet af hvardagsstuga. Der spisade Probsten med sina barn och tjenstefolket, dock vid särskilda bord. Man läste gemensamt till och från bords, och tillfälle gafs dervid att öfver tjenstefolkets seder hafva nödig uppsigt. Förnämsta husgerådet var ett stort ovalt bord, öfverdraget med en passande oxhud, i kanten fästad med messings tändrickor, som tillika fasthöllo en röd bordkappa rundtomkring ovalen. Denna duk var outslitelig. På tjenstefolkets bord voro långa diskbräder i stället för talrikar. Dessa bräden upphängdes, tillika med bordet, på en spik.

I samma rum lågo Probstens döttrar och husets pigor, så att öfver dessas nattseder icke saknades uppsyn. Der förrättades ock husets arbeten, så att rummet om vintern var garneradt med spinnråckar och om sommaren med väfstolar.“

Om lifvet i prästgården lämnar följande skildring en föreställning.

“Husets göromål hade en oafbruten gång, såsom drifna af ett vattenverk. Hvar och en hade sin befattning och hvarje befattning sin tid. Kl. 4 på morgonen ringde en väckare första revellions. Kort derpå gaf Probstens klocksträng den andra, och inom 10 minuter var allt i rörelse. Frukosten, föregående afton afmätt för hvarje person i huset, utdelades, drängarne hördes strax på logen och sju spinnråckar surrade omkring en stor spiseld, som af yngsta pigan borde underhållas med tjärstickor, dem drängarne hvarje afton tillredde och inburo. För att icke öfverraskas af sömnen vid spinnråckarnes söfvande sorl, söngos morgonpsalmer; men så snart adventstiden ingick, förvandlades desse till Julpsalmer, som fortsattes hela dagen jemte arbetet. Alla söngos ur minnet och upprepades immerfort. Efter slutad aftonmåltid förrättades gemensam bön; huset var strax i ro, och all eld släckt. I öfrigt fanns allt, äfven det minsta, på sitt ställe; hvarje nyckel på sin spik, och man kunde i mörkret finna det man sökte, utan misstag om platsen.

Ordning, arbetsamhet och stillhet voro från förra tider här så rotfästade, att allt utgjorde ett urverk utan lod. Dock hade detta hus sina vissa nöjen, som bibehöllo ålderns stämpel och förtjena sin beskrifning. Julen var det förnämsta.“

Som en vagn på två rullande hjul skred så tiden fram. Det ena hjulet var feståret, helgens och högtidernas, andaktens och lekens, de bibliska ordens och de gamla brukens, det andra bondepraktikans, månadsarbetenas, hälsans och sjukdomens, de goda och onda bemärkelsedagarnas. Båda hjulen hade ekrar från de vidast skilda tidrymder och luftstreck, från hedendom och kristendom, urnordisk hembygd och fjärran orient, från vidskepelse och vetenskap. Feståret begynte första söndagen i Advent. “Fröjda dig, du Christi brud“, ljöd det hemlighetsfullt från ur dvala vaknande sibyllor och profeter. Hoppet om frälsarens tillkommelse sken som en lykta genom decembermörkret och lät människorna hitta vägen till jul. Ty julen var det väldiga midvintersbålet, till hvilket alla tiders och platsers tradition och tro gifvit bränslet. Julenatten var icke blott den bibliska idyllens, med guldstjärnan glänsande öfver krubban i Bethlehem, tills klangen af

“en jungfru födde ett barn i dag“ fyllde vinternatten, men också den urgamla skräckens och dödens, då Oden i stormen red på sin svarta, silfverskodda häst, då allt trolltyg var löst och lurade i skogarna, då spökena tvagde sig med badstugans för dem enkom lämnade laf och lögde och de döda i kyrkorna vid hvita ljus höllo sin ljudlösa dödsmässa. Som två silkestrådar i en och samma frans tvinnades i julen hedet och kristet samman. Hemmet lefde med hela skilda släktleds drömlif, som förvandlade allt i bruk och vanor till bild och tecken. Julfesten omslöt fullständigt tillvaron med mat och dryck, lek och allvar, lifshopp och dödsångest. En underbar saga, på hvilken man icke önskar komma till slutet, diktad dag för dag vidare öfver nyår och tre konungars lekfest till Knutsdagens motvilligt satta punkt. Redan i ett gammalt välkändt barnrim räckte jul och påska hvarandra handen i högtidernas ringdans, och genom den eljes efter reformationen allt mer förbleknande fastlagen kändes påskens närmande. Fastlagssöndagen begynte Christi pinohistoria predikas. Efter palmsöndagen föll syndabetraktelsens stillhet öfver landet. Musik tystnade, buller och bång förbjöds. Med dymmelveckan, den stilla veckan, gick den nya högtidsperioden in. Vi se den företedda dubbelheten af hedet och kristet, af naturkult och bibel med offrets mysterium som föreningslänk. Minnen af dagjämningens offer, af vårbrytningens smärta vid frigörelsen och oro inför alla jäsande och lösta krafter förenade sig med passionens lidelse och frälsningsdrama. Dymmelveckan var den farligaste af årets veckor. Då redo trollpackorna på kvastar och spadar till Blåkulla, skrapande metallen af kyrkklockorna till sin svartkonst. Med kors som i Egypti land tecknades dörrarna; åker och stall måste hägnas med stål. Ve den, som gick uppe och ut i natten eller blott efter solnedgång lät röken stiga ur skorsten. På skärtorsdagens natt hade satan ett årsgille i Häckelfjäll. Men med långfredagen tog den kristna lidelsehistorien helt makten öfver sinnena och försänkte dem under fasta och själftukt i ruelsens allvar. Men därmed var också festdramats spännpunkt öfver. På påskafton sjöngs “Nu är kommen vår påskefröjd“, och i glädje öfver Christi uppståndelse dansade själfva solen påskedagsmorgon. Den kyrkliga årsfesten kom senare, den fredliga, ljusa pingsten, en förklaringens och förnyelsens högtid, då en helig anda göts öfver jord och hjärtan, och kyrkorna höljdes med löf och liljor, så som det diktats af den yppersta af Stenbrohults stiftsherrar, Tegnér, i Nattvardsbarnen, om ock själfva konfirmationsakten tillhör senare tid. Midsommar däremot, den sista af de stora högtiderna, julens motpol, hade religionen knappast kunnat döpa och omkläda. Det förblef en blomningens och sommarens fest, i hvilken allt talade om elementariskt ursprung, eldarna, som tändes i lundar och på gärden, midsommarstångens stora gröna spira, och alltings helgande med jordens frivilliga gåfvor af gräs och löfkvistar: människans och boskapens boningar såväl som hennes händers verk på åkrarna.

Parallellt med detta högtidsår gick för landtmannen emellertid ett annat, meteorologiskt och astronomiskt, bondepraktikans, för hvilken molnen var en stor teckenbok, i hvilken man af stjärnbildernas vandring på himlen, månens kretslopp mellan ny och nedan, luftens väder och nattens dagg kunde lära känna världens inre, fördolda lif och det hemlighetsfulla sambandet mellan processerna under naturens skal och inom de lefvande varelsernas kroppar. Den spådde väderlek och årsväxt, gaf märken för allt betydelsefullt, tillvaron, såning, plöjning och bärgning, de rätta ögonblicken att fälla träd och köra hem timmer, att slakta och röka kött, att sköta kreatur och fiskedon, att slå åder och ingå äktenskap. Allt rörande stuga, ägor, kost, klädnad, handel och vandel, välbefinnande och sjukdom fanns här förtecknadt i denna tideräkning, hvilande – som hvarje profetisk insikt i det fördolda och framtida – på “den helige andes uppenbarelse“ men också på erfarenhet af “naturliga Stiernkikare och andra gamla förståndiga män“. Det vill säga: astrologi, skrock, bygdesägen samt den släktets tidlösa erfarenhet, som ständigt upprepas och förnyas. För denna tideräkning gällde det att juleafton efterse, från hvilket håll vädret blåste, att noga iakttaga om juldagsmorgonen uppgick solklar, snötöcknig eller med rödt sken öfver fästet för att få veta om året, som stundade, skulle varda godt eller tyngdt af pest och örlog. De tolf juldagarna bestämde de kommande månadernas art och väsen, och denna tideräkning hade sina egna betydelsefulla dagar utan samband med fest- och kyrkoåret.

S:t Clemens will oss winteren gifwa, S:t Päder will oss wåren indrifwa, Sommar förer S:t Urban Men hösten S:t Simphorian;

heter det för att inprägla när “solen vände i stenbocken“ och vintern började, och vid hvilka tider och konstellationer den “ljufliga våren“, sommaren och “den kiärkomna hösten“ taga sin begynnelse. Många andra dagar hade också högsta vikt och väsentlighet: S:t Paulus den 25 januari, då solen lyste för god äring, den nyckfulla Perpetua den 2 mars, Vårfrudagen i fastlagen, hvilkens frostnatt bådar ytterligare fyrtio och hvilkens sol mer snö efter än förut, Tiburtis dag, den första sommardagen med det därpå följande “kråknedanet“, då all växtlighet står stilla, korsveckan vid ingången af maj, den trolösa veckan med sitt regnande och tallösa andra, för många att nämna. Vid dem alla knötos läror och minnesord, rön och regler om folk och fä, och dessa märkesdagar gjorde arbetsmånadernas enformighet fylld af spänning, retelse och betydelsefullhet. Tiden själf spann odlarens tillvaro med alla dess skiften och företeelser, själfva pulseringen i jordens och människokroppens lif, in i ett magiskt mellan stjärnor och planeter gående världsnät. Öfver året kunde som rubrik sättas den titel, som redan gafs den äldsta af diktningar öfver jordens och jordarbetets allvarliga och sträfva poesi: *verk och dagar*.

Till detta provinsiellt utpräglade lif i en aflägsen bygd af gammaldags svensk odling var det Nils Linnæus’ son föddes. Dess art af lutersk prästgård och småländskt landtmannahem gaf atmosfären, i hvilken han växte upp och som från början bestämde hans själslif. Prästhärstamningen och uppväxten i ett svenskt prästhem märkes alltid hos Linné som en biblisk grundton i hans väsen, en skälfvande religiös världsuppfattning. Det, som kan kallas luteranismens kärna, det personligt kända och fasthållna barnaförhållandet till Gud, fyllde hans bröst från ungdomsåren och blef småningom en med själfva hans organism hopvuxen tro på det egna kallet. Sällan har en forskare utanför religionslärarnas, sektbildarnas och de rena mystikernas krets haft en så lefvande känsla af att vara ett Herrans redskap, utvaldt för hans ändamål och ledt af hans hand, “separat beskyddadt“, som Ibsen en gång med sin bittra och djupa ironi kallat det. Så blef Linné den siste af de stora teologiska naturbetraktarna och säkert den naivaste och frommaste sedan medeltiden. Men ännu mer än tänkesättet röjer uttryckssättet själens medfödda disposition och barndomsintryckens makt. Bibelspråket är Linnés naturliga tungomål, som han använder såväl i det förtroliga brefvet som i sina utförda skrifter. Blott han känner sig gripen, hänförd eller svårmodig, får stilen genast psalmistens eller profetens tonfall.

Men bondeättlingen, landtbarnet framträder icke mindre i Linnés människa och verk. I hela århundradet, ja, sannolikt i hela svenska litteraturen finns ingen skriftställare, som iakttagit och meddelat så otroligt mycket om svenskt bygdelif från alla landsändar och med sådan sakkännedom och åskådlighet talat om dess naturbeskaffenhet, hushållning, existensförhållanden och seder. Jordbrukets och kreatursskötselns egendomligheter i norr och söder, de skilda landskapens verktyg och redskap, sockenskrock och sedvänjor, intet har han förgätit, allt tycks han hafva känt från barndomen, sett och varit med om. Denna kärleksfulla vördnad för verkligheten, detta outsläckliga intresse för allt konkret i tillvaron är icke ensamt landtbarnets privilegium, utan snarare en geniets företrädesrätt i allmänhet, och vi återfinna den med den högsta grad af universalitet hos stads- och borgarbarnet Goethe. All historisk och individuell kultur faller så godt som utanför Linnés intressesfär, så mycket lidelsefullare och mer hänfördt omfattar han allt i naturen och landtlifvets kollektiva odling. Som barn har han säkert gått bakom plogen, varit hemma i stall och mjölkkammare, sett kvinnorna varpa till väf under gamla ord och signerier, i brygghuset hört karlarna med dryckesropet “hej lustigt“ lägga den af hemvuxen humle beredda jästen i den forsande vörten och iakttagit alla de handgrepp, med hvilka de många brödsorterna af råg, korn och hafre – när icke nödbröd af råghalm eller bark måste tillgripas – bakades och gräddades. Ty om detta och allt dylikt har Linné sedan skrifvit och talat upprepade gånger, med den förtroligaste kännedom och allvar – som t. ex. öfver nödbröd – hela små traktater. Men jordbrukets konst, landtarbetenas teknik, husfliten och slöjden, dräkterna och bruken, de voro för honom mer än kuriositeter och nyttigheter, de företrädde en särskild kultur, anonym som mycket af släktets dyrbaraste gåfvor, men viktig och vördnadsvärd genom ålder, arf och allmännelig betydelse. Den man, som just genom en skildring af Linnés egen hembygd hos oss klassiskt tecknat en dylik torfvans och folkets kultur, Hyltén- Cavallius, kallar också Linné vår förste etnograf. Han var det systematiskt i en tid, då studiet än ej begynt (buntar af strödda etnografiska anteckningar ligga bland hans handskrifter i London),

och förvånande framsynt tecknar han en på hans tid ännu ofödd men blifvande vetenskaps – folklorens – program. I “Öländska och Gothländska resan“ heter det: “Emellertid är märkvärdigt med desse och flere vidskepelser, huru de blifvit bibehållne af nationen ifrån urminnes tider och hedenhögs. En del får man igen hos poeter straxt efter eller före Christi tid; en del äro lämningar ifrån hedendomen i Sverige, en del ifrån påfviska tiden; en del äro med konst upptäckte, att förekomma något annat. Jag håller före att det skulle vara ett artigt argument, om någon af vidskepelse ville göra en ansenlig samling och visa hvarifrån hvar och en först kommit.“ Allt det skrock, Linné här tänkte på, hade han själf lefvat sig in i som barn. Om det i kyrkoherdens bokkammare var bibelkrönikor och parabler, som främst berättades, talades det öfverallt annorstädes, vid väf och spinnrock, i stall, kök och fähus om näcken, hur han, den trolske förvandlingsmästaren, lockar ute vid Möckelns strand i gestalt af hvita lamm eller röd ko, och hur hafsfrun därute i vattenbrynet tvättar sin byk, hur skogsnufvan, fager framtill, men baktill ihålig som ett tråg, i skogsgömslet förför och föröder vandraren, som följer henne, hur vättarna i natten dansa kring gröna bloss på tufvorna. Eller det berättades de i denna bältespännartrakt och krigiska gränstrakt gängse historiska sägnerna om kung Alle på Alletorp och hur Blända, Wärends Judith och Penthesilea, med sina bondkvinnor befriade bygden från de danska härjarna under Taxe och Höd. Blott ett par stenkast från prästgården låg Taxnäs, där ett fallande klippblock dödade Taxe, då han sof af sig ruset af det tunga småländska ölet. Alla höjder och fält voro minnesrika, ända upp till ljungheden mellan Alfvestad och Galtåsa, där Bråvalla stora sagoslag en gång stått.

Allt detta har Linné ihågkommit, skrifvit om i sina reseskildringar, talat om till och med i högtidliga orationer från rektorskatedern i Uppsala och inför hofvet. Medan språk och tänkesätt eljes i Sverige med upplysningstidens allt mer växande inflytande blefvo internationellt glatta, förnuftstorra och abstrakta, bevarar Linné bygdens fantastik, dess dialektala must och ursprunglighet. Säkert hade han som ung – fast så tidiga uppteckningar sannolikt ej finnas – också med klappande hjärta hört någon af de typiska Wärendssagorna om Smålandspojken, som drog ut i världen och genom sin tro och oförskräckthet vann trollens dyrgripar, prinsessan och halfva konungariket. Hos honom själf fanns i ungdomen något af samme tilltagsne, klarögde bondgosse med segerhufva. Djärft drog han ut i världen, i tillit till sig själf, och vann dyrgriparna, äran och härligheten. Men sitt upphof glömde han aldrig, och i svårmodets stunder, inför den store andlige arbetarens nödtvungna öfveransträngning och självförtäring, kunde han längta tillbaka till bondestammen och obemärkthetens lif i “ett landtligt obscurum“. Den rastlösa tankens verktyg, pennan, så fjäderlätt den vägde, slet mer sin man än spade, yxa eller lie. Från bokkammarens och tankemödans ålderdom längtade han till förfädernas jämna, naturen närstående existens mellan bibel och bondepraktika.

Allting i Linnés lynne och begåfning växer fram ur jorden och släkten organiskt och logiskt – hans botaniska genialitet är snillets storartade tillgodogörande och förökning af ett arf. Kärleken till naturen och särskildt växtvärlden hade länge funnits i familjen. Nils Linnæus’ morbroder och gynnare, Sven Tiliander, hade som huspredikant hos svenske generalguvernören öfver Bremen och Verden studerat tysk hortikultur och hemkommen till Småland vid sin prästgård i Pjetteryd anlagt en märkvärdig trädgård, till hvilken tyska odlare skickade förut i Sverige ej planterade växter. Hos honom hade Nils Linnæus bott under sina första år vid boken och här fattats af en lidelse för blommor och trädgårdsskötsel, som oförsvagad skulle räcka genom hela hans lif. I Wexiö och Lund fortsatte han att idka botaniska studier, så godt sig göra lät i en tid, då någon ordnad naturvetenskaplig undervisning knappast förekom hvarken i skola eller universitet. Han skaffade sig ett “herbarium vivum“ af ett femtiotal växter – något då ovanligt – och det första han företog som komminister i Råshult var att anlägga en vacker trädgård. Han meddelade sin unga hustru, som “förut knappt sett någon enda trädgård“, sin blomsterkärlek, och den tycks sedan hafva blifvit ett poetiskt band mellan makarna. Samuel Linnæus, deras yngre son, berättar, att den hösten modern burit Carl under sitt hjärta, förde henne fadern ofta ikring i trädgården, gaf henne årstidens blommor och “gjorde henne längtande“ efter våren och dess blomsterskörd; ett drag skapadt för legenden. Den unge Almqvist nämner också i Amorina denna “prædestinatio florifera“. Med blommor pryddes den nyföddes vagga, blommor

blefvo hans leksaker, och “när gossen var olåtlig och på intet annat sätt blidkas kunde, tystnade han, så snart man gaf honom en blomma i handen“. I Stenbrohult återupptog Nils Linnæus i ännu större utsträckning sin blomsterodling, så att den blef den största och märkvärdigaste i Småland. I den erhöll sonen sitt eget kvarter, “med ett stånd af allt i trädgården“. Af utländska örter funnos här godt ett par hundra – vintern 1732 förtecknade Linné dem under titeln Adonis Stenbrohultensis – fruktträd, köks- och prydnadsväxter.

I denna trädgård lärde fadern sin son det han själf visste i sin älsklingsvetenskap, därvid läggande särskild vikt på örtnamnen. Namnets nästan mystiska betydelse, en folklig och religiös idé, fortlefde alltsedan också med nästan mystisk makt hos den store naturforskaren. De latinska namnen voro alltid för honom vetenskapens begynnelse, de svenska af en sagolik tjusning, som ständigt lät honom med folkvisosamlarens intresse uppteckna alla trakters svenska örtnamn. Stenbrohults trädgård “inflammerade med modersmjölken hans håg med en outsläcklig kärlek till örter“. Logiskt som när yrkesmålarens son i verkstaden växer upp till artist, blef här trädgårdsmästarens son botanicus. Ett fantasifullt barn glömmer sällan barndomshemmets minnen och behag, äfven om lifvet sedan skänker större rikedom. Äfven sedan Linné vandrat i Leydens och Oxfords stora anläggningar och i Uppsala fått sitt eget berömda blomsterrike, hängde han kärleksfullt fast vid täpporna i Stenbrohult. När han sista gången kom åter dit och gick öfver den af elden förstörda trädgården, sade han vemodigt: Här låg fordom Troja.

Men utanför prästgårdsträdgården växte med ovanlig yppighet den vilda svenska floran, en obegränsad värld för upptäckter. Hur kärleksfullt gossens samlif med hvarje handsbredd af denna jord varit, det lära oss bättre än allt annat de talrika och minutiösa artbestämningarna från hembygden i alla hans botaniska arbeten. Så uppräknar han i sin Öländska och Gothländska resa de rara örter, som växte i sjön Möckeln ej långt från landet, Ilagräset, som “stod i fähushohlan; Hydrocotyle vid södra hage; Rodiola vid Stigit; Scheuchzeria vid Maen; Elatine vid stränderna; Jungermannia hypophyllum vid kvarnbäcken med stamina nog tydelige denna tiden, aldrig tillförne af någon märkte.“ Och en annan gång uppehåller han sig särskildt vid det sällsynta Braxengräset, Isoëtes, “som är en af de raraste europeiska växter, som förnöjt de starkaste botanister i England“. Linnés växttopografi omfattar stora delar af Sverige, men i Stenbrohults socken går den steg för steg öfver området, vittnande om års förtjusta kringdrifvande och iakttagande.

Linnés barndom inföll under en tragisk tid af svensk historia – den olyckliga sluthälften af Karl XII:s Alexanderssaga och sammanstörtandet af den svenska storhetstiden. Om också socknen, numera ej längre gränstrakt, icke led af krigsplågan i den grad som i gamla dagar under Dackefejden och snapphanetågen, märktes dock olyckorna väl genom pålagor, dyr tid och talrika dödsbud från långt från hemmen stupade sockenbor. Dock i prästgården synes det hafva gått sin gång med husliga omsorger, bekymmer och fröjder, medan familjen tillväxte. För gossen var kriget en torr sägen ur fjärran, verkligheten hemmets och årstidernas lif, och med naturens oberörda självtillräckliga, regelbundna och eviga existens, icke med den nyckfulla och laglösa människohistorien var det hans själ sedermera alltjämt ville gå i takt. Sju år brukade i gamla lefnadsregler barndomen räknas. I enlighet därmed började Linnés undervisning 1714, och hösten detta år måste han lämna Stenbrohult och med sin informator fara till Wexiö. Men under hela sin skol- och gymnasietid i stiftsstaden torde han vanligtvis hafva tillbragt ferierna hemma, och detsamma gjorde han som ung student somrarna 1727 och 1728. Men efter den tiden drog honom lefnadsbanan långt från hemmet, hvilket han sedermera blott återsåg såsom – det är hans egna ord – “en förbiflygande vildgås eller sträckfågel“. Än kom bror Carl som en kär, långväga gäst och julade i familjeringen, som 1731 och 1732 efter lappska resan, än på korta besök under sina resor, hvilkas resplaner gärna lades öfver det gamla hemmet. Men familjetraditionen kunde han icke längre på samma vis följa som förr. Förändrade och åldrade fann han vid besöken föräldrarna, och de stora händelserna på Stenbrohult timade utan honom. Den dagen hans “käresta och fromma“ moder afled, gick han ovetande därom, men i sällsamt djup melankoli i Uppsala. Uttröttad af svåra barnsängar och omsorger afled hon i juni 1733 och lämnade i prästgården sin man “som en högst bedröfvad och ensam fågel på taket“. Fadern fick glädjen upplefva, hur sonen blef världsberömd,

och hur det frö, han själf af sin egen naturkärlek nedlagt i dennes bröst, växt upp till ett mäktigt träd. Men äfven vid faderns sista långa sjukdom var Linné frånvarande. På sjukbädden sade Nils Linnæus icke ett ord om trädgården, sedan han den sista hälsodagen i den gjort en sista vandring. Kanske tyckte han sig för att vara en ordets tjänare hafva skänkt den för mycket af sitt hjärta och ville nu ägna det odeladt åt beredelsen När han tog farväl af sina barn, lämnades äldste sonens plats tom vid sängen, och det första och sista den gamle sade efter välsignelserna till de närvarande var: Carl är borta. Nils Linnæus afled Kristi himmelsfärdsdag 1748. Ungefär ett år därefter besökte Linné för sista gången Stenbrohult. Då var allt där förändradt, nytt hus rest, sedan en eldsvåda 1746 förstört det gamla barndomshemmet och en stor del af trädgården, och båda föräldrarna lågo i jorden. Vemodigt gick han de gamla vägarna och tog den 6 augusti 1749 ett sista farväl. “Blomstren, mina ungdoms leksyskon vid Stenbrohult jämte Mökelns stränder, böd jag nu fara väl,“ skrifver han och uppräknar åter de sällsynta örterna och deras från barndomen kända bostäder: den lilla Cornus herbacea, som “fägnade honom mycket“, Ilagräset, som ännu “hölt sig i fähushålan, Serpillum, som min fader planterat på de skarpne backar vid väderqvarne-backen“ m. fl. Men Stenbrohults namn och minne lefde fortfarande kvar, som en hvarje vår grönskande tufva i hans minne. Ännu i bref från 1763 prisar den berömde gamle arkiatern syskonen lyckliga, som fått bo kvar på fädernas jord, medan han kastats i fjärran som en främling. På en af de tallösa lappar, å hvilka han i höga ålderdomen antecknade sina ensamma tankar, har han med gubbens skälfvande, kanske slagrörda hand under rubriken *Nostalgia* skrifvit ordet: Stenbrohult.

WEXIÖ.[1]

En septemberdag 1714 for Carl Linnæus i sällskap med sin förste præceptor, den tjuguårige bondsonen, men nyblifne gymnasisten Johan Telander, för hvilken han alltsedan februari månad läst i skolkammaren på Stenbrohult, in genom Wexiö tullport. Den gamla domkyrkostaden med Sankt Sigfrid, Smålands apostel, till skyddspatron och dennes tre heliga systersöners hufvuden i sitt vapen torde hafva företett anor och minnen från åldrig medeltida kultur. Men de upprepade vådeldar, som beröfvat de svenska trästäderna den ålderns adel och historiska kolorit, som äfven anspråkslösa stadssamhällen annorstädes besitta, hade ovanligt hårdt gått fram öfver Wexiö. 1516, 1611, 1658 och slutligen 1690 hade staden mer eller mindre grundligt härjats af förödande eldsvådor, efter hvilka inbyggarna “i oförmögenhet och ringa villkor“ blott genom särskilda förmåner och skattefriheter förmått repa sig. Nu låg den fattigt och oredigt byggd, med ett slingrande virrvarr af låga gafvelhus mellan sin sjö och sina gröna skogskullar, delad af Guldsmedsbäcken, som af ålder skilde staden i en borgerlig och en andlig hälft, sällan dragande riktigt jämnt. Borgarna i väster sågo snedt på de lärda, hvilka sedan gammalt åtnjöto frihet från kontribution och borgerlig tunga, och blott motvilligt gjorde de hvad de måste för ecklesiastikstaten. Men hvad Wexiö ägde lysande och af gammal berömmelse, det fanns dock i öster kring katedralen och biskopssätet. En stad, som är aldrig så obetydlig, men äger en gammal dom, har i verkligheten och i minnet en silhuett, som lefver genom tiderna.

Men i katedralens skugga stod på gammalt vis det efter 1690 års brand tack vare ej obetydliga anslag från Karl XI:s och Karl XII:s regeringar återuppbyggda skolhuset, rymmande inom sina tjocka murar med de djupa fönstersmygarna hela läroverket, från nedersta begynnelsen till det öfversta trappsteget, abiturientringen, trampolinen för det stora hoppet till universitetet.

Med klappande hjärta betraktade nog den sjuårige gossen från Stenbrohult detta lärda fängelse, för hvilket han nu i Wexiö skulle beredas. Stadslifvet innebar redan för landtbarnet med dess ärfda och utvecklade hophörighet med torfvan och naturen en smärtsam afstängning, och det hårda undervisningsväsendet plågade, kränkte det lifliga barnet, som tidigt skulle visa den genialiska begåfningens ömtåliga individualitet. Fylldt af bitterhet verkar hvad Linné i hågkomster och anteckningar sagt om sitt skollif. “Med stryk“ lärde honom den förste præceptorn att läsa, och samma traktering fortgick, sedan han 1716 inskrifvits i “nederlexan“, trivialskolans tredje klass. “Rude läromästare med lika rude method gåfwo barnen [den] håg

för vetenskapen, att håren måste resas på deras hufvud“, så att han själf “fick fasa för studier“.

Detta har kallats öfverdrift af Linnés superlativa sinne. Men endast skönmålaren förnekar det barbari, som låg öfver det dåtida skolväsendet. Riset betraktades icke blott som det viktigaste pedagogiska redskapet, det hade ännu kvar en sorts teologisk mission, grundad på det luterska föreställningssätt, som mångenstädes lät föräldrarna aga de nyfödda barnen före dopet, i akt och mening att utdrifva djäfvulen och arfsynden. De stora öfvergångspersonligheterna mellan karolinska tiden och partitidehvarfvet begynna redan motståndet mot skolornas omänsklighet och lärarnas färlor. Jesper Svedberg kan icke kallas en klemig man, och dock ifrar han ständigt för en mildare och faderligare anda i de af gråt och stryk genljudande skolklasserna. “Mångt ärlig mans barn hafver haft större tunga och bedröfveligare plågor än menniskiors oskäliga kreatur. Är dock en menniska! Är dock ett barn! Är dock ett Guds barn!“ Ju längre man når in i 1700- talet, dess tydligare göra sig dessa klagomål hörda. Det finns numer knappast en själfbiografi eller memoar, i hvilken icke skolornas och isynnerhet de ansvarslösa enskilda informatorernas hårdhet ägnas protestens harmfulla ord. Människorättigheternas århundrade hade ändtligen grytt och i det också barnets länge fullkomligt under fötterna trampade rätt.

Mellan 1716–1723 vistades Carl Linnæus i trivialskolan, mellan 1723 till våren 1727 på gymnasiet. Detta lifs faser och händelser känna vi genom Samuel Ödmanns klassiska skildring från Wexiö läroverk. Icke mindre än fem vintrar vistades Carl Linnæus i storskolans sal, där fyra klasser arbetade på en gång under ett buller värre än “på den stormigaste sockenstämma eller den liderligaste krog“. Det var en mardröm af “jämmer och oreda: latin, katekes, glosor och stryk“. Därpå lefde han två år i ringarna, gymnasie förgård. Läsåret hade alltid samma enformiga gång. – En vacker augustimorgon på S:t Bartholomei dag begynte terminen, sedan blott afbruten af marknadslofven. Veckorna gingo sakta till advent, skolans ljus lyste allt sömnigare från katedrarna, men när det var som mörkast, kom Lucieafton med stjärna och lyktor, invigande helg och ferier. Vårterminen begynte Kyndelsmässodagen – den andra februari – och varade till Johannesafton. Hvar arbetsvecka gick i sin tur lika enformigt efter schemat, slutande med lördagens räfst för hela veckans synder. Brottslingarna sjöngo “Misskun’ dig Gud, låt nådens sol upprinna“. Claviger, den skolgosse, som var rectors lictor, inbar risen och med “stryk och ris in på bara kroppen“ skedde vedergällningen efter gammal sträng straffbalk. Första tiden då man passerat den märkvärdiga trappan till gymnasiet, tedde sig knappast angenämare. Penalismen lefde oblidkeligt kvar, och för “translaterna“, de nyblifna gymnasisterna, var åtminstone första året en fullkomlig skärseld. Sedan kom ändtligen större frihet och tecken af att djäknen i ullstrumporna och skinnbyxorna började skjuta upp till yngling.

En redogörelse för det inre skollifvet och arten af dess undervisning skulle här vara på sin plats, om det gällt en blifvande teolog eller präst, en humanistisk vetenskapsman eller diktare. Hvad man kan anmärka mot tidens benhårda och formalistiska skolbildning, i hvilken kristendomskunskap och döda språk togo mer än brorslotten, enhetlig och massiv var den, ett tungt skyddspansar för en blifvande kyrkans eller statens ämbetsman, en rustning för hvar och en, som skulle i råd och dåd upprätthålla det gammalsvenskt luterska Sveriges traditioner. Men för en blifvande naturvetenskapsman, en det exakta vetandets forskare och förnyare, var en sådan bildning mer en börda än en hjälp. Hvad kunde för Carl Linnæus sådana undervisningens grundlagar som Tiderus’ latinska grammatik, Hoffenreffers dogmatik eller Weisses flinthårda logik vara? Den särskilda begåfningens instinktiva själfbevarelsedrift gjorde honom till en dålig lärjunge, som sparade arbetskraft och mottaglighet för sina egna älsklingsfack. Hvad lärde han dessutom under den mödosamma resan till Parnassen genom Wexiö läroverkshus?’ Grundlig latinkunskap var säkert dess bästa frukt. Mycket klassisk, efter skolfuxideal, blef visserligen och lyckligtvis icke hans latinska stil, på hvilken han genast tryckte sin egen prägel, med Vulgatan snarare än Cicero till förebild, men den vardt dock i hans hand ett lydigt redskap, som icke blott kunde uppenbara för världen hans vetenskapliga idéer utan också hans väsens folkliga och profetiska originalitet. Men latinstudiet blef också af annan betydelse för hans själslif. Det gaf honom den humanistiska bildning, han besatt, de filosofiska tankar, som icke

strömmade till honom ur naturen eller bibeln, och dessutom en estetisk föreställningsvärld, hvars skimmer af lekfull, mytologisk fantastik på naivt rococovis ofta som med ett stänk af guldstoft förgyllt hans vetenskap.

LINNÉ SOM DIKTARE.

Känslan af att något skaldiskt fanns i Linnés väsen har ej undgått betraktarna af hans lefnadssaga, från hvilken all forskarmöda och vetenskaplighet icke kunde förjaga doften af pastoral, och här och hvar i loftal och äreminnen har nog också det säreget poetiska i hans stil och uttryckssätt vidrörts. Men från dylikt är steget långt till det påståendet, att den store naturforskaren var en verklig skald. Han var det icke därför, att han ett par gånger i högtidliga ögonblick skrifvit vers. Den dikt, han vid afskedet från sin trolofvade före sin europeiska resa författade och kallade “En älskandes Vale“, höjer sig knappast öfver det slags fästmanspoesi, som äfven de mest prosaiska människor någon gång kunnat åstadkomma, och de par diktfragment, som han med redan domnande hand nedskrifvit bland sina Nemesisanteckningar, gifva väl i rytmens oroliga synkopering ett lefvande uttryck för hans religiösa oro, men äga eljes föga, tydande på den verklige skaldens hand. Men Linné är som prosaskriftställare en diktare, i hvilkens framställning psalmistens upphöjdhet växlar med idyllikerns naturglädje och sagoberättarens fantasilek. Han är en diktare, som vår litteraturhistoria i den egenskapen borde skänka ett hedersnamn, därför att allt hvad han skrifvit – utom det rent fackvetenskapliga – bär prägeln af en framställningskonst, som är hans och endast hans, och som i detta sekel ifråga om flödande omedelbarhet och blickens på en gång skaldiskt hänryckta och lefvande sätt att se endast kan jämföras med Bellmans.

I. HYMNFÖRFATTAREN.

Berättelsen om Linnés barndom och skolgång lär oss, att han som ung och uppväxande visat sig föga dragen till humaniora. Själf påstår han ofta att han var en slät grammaticus utan fallenhet för språk. Att han dock verkligen trängt in i Roms tungomål och diktning, därom vittna hans egna skrifter på ett latin, som visserligen ej har stor klassicitet men en anmärkningsvärd uttrycksfullhet, samt de talrika citat, han direkt eller anspelningsvis gör från de gamla poeterna. Endast sällan röja dock hans skrifter i stil och uttryckssätt inflytandet från den antika litteratur, hvilkens spår eljes skönjas öfverallt i tidens vittra prosa. Hans poetiska uppfattning har en annan källa: bibeln. Ättling af präster på fäderne och möderne, uppvuxen i ett ensligt, småländskt prästhem, har Linné från barnsben lefvat sig in lika mycket i bibelns och särskildt gamla testamentets tankar som i dess anda och bokstaf. Han har med ett ord insupit hela dess poesi.

Att böckernas bok också är en poetisk urkund, återstoden af ett folks diktning, har ju mänskligheten ej så länge haft klart för sig. Linné var redan en äldre man, då teorien först vetenskapligt framställdes i Lowths 1753 utgifna afhandling “De sacra Poësi Hoebraeorum“, och det första målmedvetna uttrycket fick tanken i Herders genialiska “Vom Geist der Ebräischen Poesie“ 1783, alltså efter Linnés död. I Linnés egen barndom, i Karolinernas fromma och rättrogna Sverige var bibeln säkerligen ännu familjens och individens första och sista tröstare, ledare och rättesnöre, men dess poetiska sida uppskattades helt visst endast af ett mindretal. Att döma af litteraturen synes åtminstone känslan för bibelpoesien och bibeltonen hafva dött ut med de manhaftiga och fromma Karolinerna. Bland skalderna torde den mäktige dödsdiktaren Carl Johan Lohman vara den siste, hos hvilken en stark genklang af bibelpoesien höres. Han är också född på 1600-talet. Redan Dalin, som kom till världen ett år efter Linné, började det bibelparodiska skämtet, och gycklet med bibliska uttryck och gestalter hörde från 1750-talets slut till allmänna samtalstonen och det öfliga glammet vid pokalerna. Så väljer den barnafromme Bellman bibelparodien till inramning för sin världskarrikatyr. Linné är af alla seklets män den enda stora skriftställare, som tänker bibliskt, känner bibliskt och skrifver bibliskt. Hans namn hittas icke i den svenska psalmboken, men hans lofsånger på rytmisk prosa tillhöra det vackraste naturreligionens århundrade framkallat af religiöst skaldskap.

Hur hopvuxen med hans hjärta bibeltonen var, visa redan hans ungdoms bref. Midt i en skrifvelse till det dåvarande Uppsalas Harpagon, den gamle kuriöse läkaren Lars Roberg, går han så i skildringen af sin lappska resa ofrivilligt öfver i gammaltestamentariskt patos:

“Jag har fallit ned från berg en half fjerdingsväg i ett fall och slapp ändå med lifvet.

Jag har varit, där vattnet minat under snön, och man mig med tåg måst uppdraga.

Jag har måst stå mål för lappen, som inte plägar slå fel.

Jag har lupit i farlighet på västerhafvet i vågorne“ o. s. v.

Detta är skrifvet 1732 i Torne Lappmark.

Då Linné ett par år därefter 1734 kom upp från ett besök i Falu grufva, detta “Plutos svarta rike“, där hans ungdomliga solsjäl “längtat otroligt efter ljus och grönska“, skref han en formlig liten biblisk tackhymn till Skaparen, som

“i Lappska fjällen låtit oss komma så högt opp, i Falu grufva låtit oss komma så djupt neder, i Lappska fjällen visat mig dag utan natt, i Falu grufva visat mig natt utan dag“ o. s. v.

Dylika enskilda känsloutbrott skulle icke uppehålla oss, om icke Linné sedermera som naturforskare och naturbeskrifvare, så fort han riktigt greps af ämnet, anslog samma ton. Man tage fram de delar af Vetenskapsakademiens Tal och Handlingar, i hvilka ligga glömda och och förbisedda en hel serie skrifter af hans hand, som enligt min mening tillhöra det vackraste och mest originella seklets svenska prosa äger. Redan i sitt tal 1739, då han nedlade præsidiet för samfundets första verksamhetsår, det på sin tid ryktbara talet om *Märkvärdigheter uti Insecterna*, hittar man flera bibliska hymner, särskildt en högstämd om människan. Dess hänförda lofprisande af människoandens kraft kännetecknar 1700-talets rationalism och naturvetenskapens första gyllene tid, men tonen har en om psaltarens lofsånger erinrande flykt:

“Vi hafvom ej fått den styrka som Elefanten, men vettet lärt tämja den starkaste.

Vi hafvom ej fått framfötter att gräfva genom jorden som Mullvaden, men eftertanken lärt genomgrafva hårda hälleberget.

Vi hafvom ej fått fenor och spof som Fiskarne, dock har vår hjärna lärt oss simma till bägge Indierna.

Vi hafvom ej fått vingar som Foglarne, dock har uträkningen lärt oss taga ner foglen utur Skyen.

Vi hafva ej fått ögon skarpa som en Lo, men omtanken lärt genom tuben se fläckar i planeterne och genom microscopen se ådror i lusen.“

Denna bibliska klang är förhärskande hos Linné, när han gör de stora öfverblickarne öfver världens andar och liksom talar från naturförkunnelsens Thabor. Redan året efter detta tal, 1740, följer i Handlingarna en uppsats: Doctor Linnæi *Tancker om Grunden till Oeconomica genom Naturkunnigheten och Physiquen*. Titeln lofvar icke något särskildt poetiskt. Den lilla skriften vill lära svenska män att bättre tillgodogöra sig fosterlandets naturliga tillgångar. Den begynner därför med en framställning af de tre naturrikena, liknande hymner öfver elementen, som tillhöra de poetiska ritualerna från folkens och diktens barndom. Man höre Linnés hymn om stenriket:

“Hvad är som icke är falt för silfver och gull?

Och säljes icke för detsamma både städer och land?

Fördrifves icke därmed både hunger och dyr tid?

Kläder icke det menniskan som präktigast?

Fortares dock ej af något element?

Gör det icke all ting till slafvar?

Och där det fattas, fattas icke allt?

Är väl någon metall i världen nödigare än jernet?

Ville nationer, som kunna umbära alla metaller, ja både silfver och guld, hafva detta nödigt?

Det kan i hast nedtaga de högsta och tjockaste träd, som svårligen annars skulle kullkastas.

Det kan genomgrafva hårda hälleberget och med flintan utpocka elden.

Hvad är starkare än Salpeter, som gör Krutets styrka? Det kan kasta de största skepp i luften, med ett ord göra ingenting oöfvervinneligt.

Göres icke det klaraste glaset af sten, genom hvilket vi få koxa in i Månen, se fläckar i Solen och ögon i ostmalet.

Silstenen kan fria hafsvattnet från sin sälta och ett orent vatten göra sött.

All svart mylla är producerad af förmultnade växter och djur, och människan blir åter till jord efter döden,

Petrificatie bevittna om syndafloden, och om all ting tege, skulle stenarne tala."

Jag kallar detta tal dikt eller talpoesi i biblisk mening, ty det är skrifvet i rytmisk prosa, som just genom den art af satsparalleller, hvilken utmärker den gammaltestamentariska diktningen, närmar sig till strofbildning och vers. I denna Linnés prosahymnik återfinnes hela den ton och stil som i bibeln, med språk efter språk följande på hvarandra som harposlag utan utvärtes förbindning. Äfven hos Linné finns det lidelsefullt springande i form och tanke, som låter hvart stycke liksom taga ny sats vid målet, de patetiska frågorna och upprepningarna, liksom vid åkallan och besvärjande med lyfta händer. Det är för öfrigt eget att se, hur den bibliska känslan tager lofven af vetenskapsmannen. Oeconomen begynner borgerligt med att skildra stenrikets och metallernas oumbärlighet för människan, han talar om salpeter och förstoringsglas. Men hänförelsen rycker honom med. Människan och hennes samfund försvinna till sist inför det kosmiskas storhet. Glömmande den skillnad han själf alltid fasthållit mellan organiskt och oorganiskt, upprepar han österlandets gamla och trötta visdom om lifvets kretslopp från mull till mull. Hans hymn om stenriket slutar icke med de metaller, hvilka känneteckna människosläktets poetiska eller historiska åldrar, utan med petrifikat och stenar. De äro vittnesbörden om jordens egen historia, och på dem, de högtidliga dokumenten ur naturens egen urkundsbok, följande världens utvecklingssaga, tillämpar han den gamla bibliska hyperbeln från Lukas (och före honom från Habakuk): om allt tege skulle stenarna tala.

Denna rytmiska prosa är sålunda en tillämpning af bibelstilen, i släkt med den som man – på ett annat område – finner i den gamla folkliga profetian om bemärkelsetecken och viktiga dagar, kommande händelser, hotande olyckor och världens undergång. Dylika profetior funnos i marknadstryck och bifogade kalendrar och andaktsböcker. Gamla profeter med isgrå lockar och skägg siade om "Werldens sista Ende", som Hieronymus i 1690 års psalmbok, och hvem hade icke hört "De Tolff Sibyllors Spådom", de tolf sibyllor med sina underliga namn, Delphica och Hellespontica, unga i rosenkransar och gyllenduk och gamla i bondaktig vadmal. Eller "Sanctæ Brigittas Prophetiæ", där Sankta Brita själf spådde om tid och

evighet och världens undergång. Trollskrifter af detta slag hade säkert mött i Linnés barndomshem och berört hans fantasi. Man ihågkomme att knappast någon dåtida bildad svensk så som han lefvat sig in i allmogens föreställningsvärld. Dess bilder och uttryckssätt flöda ständigt ur hans penna. Själf anför han också en gång – midt i ett rektorstal – en dylik berömd folklig profetia: “Stenen i Grönan Dal“. Så låg en tillämpning af bibelstilens rytmiska prosa, profetians högtidliga uttryckssätt, Linné, prästsonen och naturbarnet, nära. Själf kände han sig som en folkets son, genom Herrens nåd upphöjd till naturens profet, som fått koxa in i gudomlighetens hemliga rådkammare, och som hymner strömmade hänryckningen öfver naturen ur hans själ.

II. FABELDIKTAREN.

Herder skrifver på ett ställe:

“När Gud förde djuren till Adam, för att han skulle se, hur han skulle kalla dem, satte han människan i Fabelns skola. För att kunna beteckna ett djur med ett namn, måste han känna dess karaktär och instinkt, och bådadera lärde han ur djurets handlingar och lefnadssätt.“

Linné, hvilken som namngifvare åt gräs och kreatur väl kan kallas den andra Adam, fördes af naturen själf i fabelns skola och som en fabelberättare, som en sagodiktare är det också han ser på och talar om blommor och djur. Utom i de rent fackmässiga beskrifningarna och diagnoserna på latin nämner Linné nästan aldrig ett djur eller en planta utan tillägg af ett epitet, ett verb eller en hel liten episod, som lyfter iakttagelserna in i diktens och berättelsens glittrande och spelande atmosfär. Man höre ett par exempel:

“Spindlarne lägga mellan grenarne sina matematiska nät. Bokmalen, den lilla bokbindaren, confiskerar allt. Gräshoppan spelar och klirpar för sin käresta. Loppan gör luftsprång, knäpparen gör caprioler, aftonmyggen dansar hoppdans öfver kärren. En fogel hördes skria med en ovanlig och häftig röst, som hade han varit i dödens klor, men det var intet annat än en liten bofink, som hade en stor fjäril i munnen och ropade hem sina barn till måltid.“

Dylikt är i vår tid så alldagligt som möjligt, utslitet genom den poetiserande sagotonens allmännelighet, men i Linnés tidehvarf strålade det af daggig nyhet. Rococons behag gjuter ännu sin täckhet öfver dessa lekfulla småvändningar, och med en älskvärd sinnrikhet går ej sällan naturiakttagelsen öfver i poesi. “Man har allmänt trott“ – skrifver t. ex. Linné om lysmaskarna – “att honorna gingo med sina lyktor att visa sina män vägen och låna dem eld, men vår store Entomologus Herr Cammarherre de Geer har funnit, att dessa honor metamorphoseras och afklädas sin hud, samt att de lysa både före och efter förvandlingen, eller både då de äro skråpukor, puppor och kräk, hvaraf tyckes slutas, att denna eld icke är någon kärlekseld, ty en sådan brinner aldrig hos barn, som ännu icke äga olja.“

Med sitt fina slut liknar ett sådant stycke en liten orientalisk parabel af någon gammal österländsk naiv och vis idylliker. Samma öfverflyttning till dikt gifver Linné flerstädes – som man kan förstå – skildringarna af sina älsklingar: växterna. På sin lappska resa ser han i ett kärr Erica palustris, klockljungen. “Då jag henne såg, föll mig före Andromeda. Så att om poeten just satt sig före, mystice, att beskrifva henne, hade hon aldrig bättre träffats.“ Han utför jämförelsen. Liksom den fjättrade jungfrun står blomman på kärrets tufva med bleka kinder och af sorg lutadt hufvud, och paddor och grodor hota henne. En fantasibild från Ovidius vaknar i botanistens fantasi, och klockljungen i det norrländska träsket förvandlas till en liten poetisk naturmyt.

Till största delen äro dessa exempel tagna ur Linnés resor, alltså ur osystematiska, för en större läsekrets beräknade verk, men skildringssättet återfinnes äfven i de specifika vetenskapliga rönen i

Vetenskapsakademiens Handlingar. Äfven de, som behandla de mest nyktra ämnen, kunna rymma oväntadt mycket af sagoton och naturpoesi. I uppsatsen om "Renarnas brömskulor i Lappland" är t. ex. stygnflugans och renens "sym- och antipathie", som Linné kallar det, framställd med en novellists värme och intresse för ett fall af psykologisk attraktion och repulsion. "Flugan," heter det, "däremot längtar så innerligen efter den, som för henne rymmer och flyr, att hon ingen ro eller lisa kan äga de få dagar hon lefver sin frodigaste lefnad. Hon glömmer bort både mat och hvila, far hela dagen, i fult och vackert väder efter sin kära vän" o. s. v. På samma vis betraktar Linné myrorna ett par regniga augustidagar 1740, då han på sig själf, den evigt rastlöse, tillämpat Salomos råd till den sysslolöse att betrakta myrorna. Han ser på dem med något af samma poetiska blick, hvarmed Maeterlinck i våra dagar sett på insekternas andra statbildare, bien. Stacken är intet förvirradt Babelstorn, utan ett samhälle fullt jämförligt med människornas i planmässig mekanism, och där blinda instinkter drifva och dana lika märkvärdigt som människornas seende krafter. "Använder hela menigheten i myrstacken all sin flit att göra höga och hvälfda gångar, att Hanar och Honor, som snart skola fira sin bröllopsfest inne i dem, få frie från hårdt väder och brännande solen hafva fritt spel att där i lättja och kättja roa sig. Då sker, att Hanarne blifva Fäder, Honorna Mödrar, men de aflägga äggen och lämna dem till slafvarne att sköta – – Sedan de således smakat ondt och godt, måste Far och Mor resa ut att beskåda den värld, de aldrig tillförene sett, flyga då ut i bästa och vackraste sommaroset, utan att tänka på vägen tillbakas, då okunnige om all fara, såsom en liten fogel den nyss flugit ur nästet, ej vetandes hvarest de skola hamna, följa vädret och lyckan." Men denna excursio från hemstaden blir dödsfärden för dem, som fyllt sin uppgift, och i stacken fostras en ny släkt för tillvarons ondt och godt. Icke sant, den store naturforskaren får en nästan Andersensk ton?

Först då Linné passerat sitt lifs middagshöjd, vid 1750-talets midt, förändras kanske något hans stil. Den lyriska samhörigheten med naturens driftlif öfvergår till naturtänkarens stilla beskådande. På 1750-talet slutade Linné sina resor. Djur och växter, som han förut spanat, spårat och studerat som en jägare i deras egen värld, betraktade han nu, öfverflyttade i sin botaniska trädgård. Hänryckningen öfver naturen är oförminskad, men yttrar sig nu som en vis, ibland vemodig humor. Den lyriske berättaren blir en moraliserande skildrare. I sitt rektorstal "Deliciae Naturae", hållet 1772, då han redan var en gubbe i de "kalla åren", som han säger, gör han på nytt en öfverblick öfver naturens riken, icke längre som en förkunnande hymnolog, utan som en åldrad naturens grand oncle berättande dess sagor: "Mammalia, däggdjuren är fotfolk, aves, foglarne rytteri, amphibierne, ett fult, ohyggeligt, nakot folk till fots"... Men midt i boken gör den gamle indelningen af växtriket till en sinnrik allegori öfver samhällshierarkien och dess klasser, hvarvid det t. ex. om gräsen heter: "I sin simpla dräkt utgöra de allmogen, de äro de mesta och skatta mest, böja sig bäst, ehuru de dagligen trampas och plågas."

En mild ironi med skälmaktiga sidoblickar på människolifvet kännetecknar dessa naturbilder från Linnés senare år, t. ex. beskrifningen af markattan Diana i Vetenskapsakademiens Handlingar 1754, begynnande med de betecknande orden: "Apesläktet är säkert det allra vidlyftigaste släkte ibland alla fyrfotade djur, så att man ser äfven bland djuren att de fåvitska göra största antalet." "Som Diana är en hona, tål hon mycket väl mankönet, men icke så kvinnkönet." Hon låter gärna gossar klappa sig, "men om fruntimmer ställa sig, besynnerligen då manfolk äro tillstädes, hoppar hon som oftast på dem och biter dem". Skildringen blir så intagande och lekfull, att man tänker på rococons djurstycken med deras skalkaktiga karrikatyr af människolifvet och behagfulla framhäfvande af djurhumorn. (Markattan är ju också rococons älsklingsdjur, som till tiden hade all grimasens och oblyghetens frändskap.) En scen med Diana och en påfågelhona erinrar slående om Oudry, tidens finaste djurmålare. Linnés framställningskonst, hvilken ofta bäres af en fläkt ur Genesis, kan så annorstädes få det sirliga lekhumöret hos en dörrmålning i ett rococokabinett.

Hela originaliteten i detta skildringssätt synes kanske tydligast genom en sammanställning med den ende i Linnés samtid, som var en honom jämnbördig medtäflare både såsom forskare och naturbeskrifvare: Buffon. Att antagonism rådde dem emellan, vet hvar och en som känner deras skrifter. Genklangen häraf fortlefde

ännu hos deras lärjungar, intill dess eftervärlden – som Isidore Geoffroy S:t Hilaire i den ryktbara inledningen till sitt stora arbete “De organiska rikenas allmänna Naturhistoria“ – ställt dem sida om sida som den moderna naturhistoriens tvenne portalgestalter.

I själfva verket är det också knappast möjligt att finna som stormästare på samma fält två så polariskt motsatta naturer. Buffon hade en antik tänkares stora och fasta själ. Naturens eget opersonliga och mäktiga majestät hvilar öfver hans lifs verk, hans “Histoire Naturelie“, i hvilket hela hans existens runnit ut som en ståtlig flod i en djup sjö. Legenden berättar, att Buffon skref sina af klassisk retorik burna sidor galaklädd, i siden och spetsmanschetter. Det är en legend, men Buffons stil är verkligen paradklädd och ceremoniös. Det tycks mig som hans djurbilder erinrade om Rigauds porträtt af prinsar och ädlingar. Hans af antiteser och omskrifningar svassande framställningar af lejonet, tigern eller leoparden likna de antika häfdatecknarnas konstfullt svarfvade karakteristiker af härförare och statsmän.

Linné var aldrig galaklädd i sin stil, icke ens då han, iförd rektorsinsignierna, stod i universitetskatedern och talade inför majestäter, stater och kårer. Hvilken annan än han skulle vid ett sådant tillfälle formulerat tanken, att om vetenskap ej odlas i ett land, hemfaller det åt vidskepelsen, på följande vis:

“Ja, skogsnufvor skulle gömma sig i alla buskar, Gastar spöka i alla mörka vrår. Tomtgubbar, Vättar, Näckar och andra Lucifers anhang lefva med oss som gråkattor, samt vidskepelse, hexeri, signeri svärma omkring oss som mygg.“

Liksom Linné hela lifvet behöll något af sin småländska brytning, bevarade han sin starka och okonstlade ursprunglighet. Hans ingifvelse är i släkt med den folkliga inspirationen.

Lustigt framträda dessa motsatser hos de båda medtäflarna, när man hör dem beskrifva ett och samma djur. Man jämföre de utförliga skildringarna båda gifvit af tvättbjörnen – Buffon i åttonde delen af sin historia, Linné i Vetenskapsakademiens Handlingar. Buffon ser på detta humoristiska och lekfulla djur så, som den högdragne herr de Buffon ser på alla sina modeller, på förnämt afstånd. Utan ett leende beskrifver han dess upptåg, dess smak för sötsaker, dess sätt att leka med sin kedja, allt i samma orubbligt värdiga och klassiskt stiliserade prosa.

Linné är inne i sin beskrifning som barnet i en lek och sagoberättaren i en saga. Sjubben blir i hans skildring en upptågsmakare, en Till Ulspegel, en sägnens odygdspåse. “Sjubb umgicks med bekanta barn och hundar, förtroligen, liggandes på ryggen, tillstädjande att de honom under tiden nog luggade utan att stickna på leken, men på slutet, då de voro trötta, blef han mästare och envis som en skärslipare, hängde efter och förföljde dem. Det var omöjligt att fria sig från honom, förr än man hittat “hans kuse“, för hvilken han var pultron, det var svinborst, som han omöjligen tåla kunde. Så snart han kom i ficka eller skåp och man allenast lät honom lukta på en klädesborste eller någon borst af ett svin, cederade han strax sin pretention och retirerade baklänges, som fienden kommit efter honom.“

Det är mellan dessa de två första naturhistorikerna ungefär samma skillnad, synes det mig, som den redan i antiken ofta framhäfda mellan den verkliga historieforskningens tvenne idkare: Herodotos och Thukydides. Buffon ser på naturen som den sistnämnda ateniensiska häfdaskrifvaren, med den reflekterande tänkarens och statsmannens öga. Buffon är naturens pragmatiske historiker, beskrifvande dess dramer och dess handlande parter – människan och djuren – med konstfull objektivitet och filosofiskt framhäfdt kausalsammanhang. Linné är naturforskningens Herodot, naturbeskrifningens fader, hos hvilken, som hos Herodot, vetenskapen ännu har öfver sig ett återsken från mytens och sägnens morgonrodnad och framställningen af sig själf äger folkföreställningens fantasimakt.

Men just på grund af detta kan Linné också enstaka gånger gifva ett omedvetet skaldiskt uttryck för naturens hemlighetsfulla lif, som Buffon med all sin förnuftsmässighet aldrig når fram till. Sådan är följande

storartade teckning af fjällämlarna, med hvilken jag här slutar:

“Vid viss tid, ofta 10 à 20 år emellan, fly de från fjällen skocktals i sådan myckenhet, att den all förundran öfvergår, då de i vissa troppar till tusendetal gå, alla rätt fram såsom en linea. På vägen äta de upp gräset och rötterna, där de gå fram, och som mig är sagdt yngla de ofta på vägen, bärandes en unge i munnen och den andra på ryggen. Deras väg är ifrån fjällen, men hvart de ämna sig, vet jag icke, dock gå de hos oss neder åt hafvet, fast de sällan komma fram utan förskingras, förgås och dödas till största hopen på vägen.

Finna de någon höstack på vägen, gå de icke omkring honom, utan med grafvande och frätande arbeta de sig väg igenom densamma. Ligger dem en stor sten i vägen, den de icke kunna komma öfver, så göra de en halfcirkel omkring honom, dock så att de taga sin räta linea igen.

Möter dem någon sjö, ehuru bred han ock är, bjuda de till att komma öfver honom efter sin linea. Möter dem någon båt på sjön, fly de icke undan utan söka att arbeta sig upp i båten, och tvärs öfver på andra sidan kasta de sig i sjön igen.

Möter dem någon brusande fors, så frukta de icke för honom, allenast det går rätt fram, fast hvar och en skulle sätta lifvet till –“.

Jag bekänner, att knappast något på vårt språk gifvit mig ett så starkt intryck af naturens mystik som denna skildring af fjällämlarna, gräfvande, frätande, ynglande, stupande på sin rastlösa vandring, drifna af okänd kraft, från okänd utgångspunkt, mot okändt mål. I all sin enkelhet meddelar denna skildring, där genom själfva språkrytmen brusar rörelsens rastlöshet och där tanken på den underbara “osynliga linean“ återkommer som ett gåtfullt omkväde, den kalla pusten af lifsdriftens hemlighetsfullhet och outsläcklighet, rysningen och andakten ifrån det oförklarade och det ändlösa. Jag kan sluta ögonen och i stället för fjällämlarna se folk, stammar och raser på deras aldrig slutande tåg genom öknar och mörker, öfver haf och land, släkten efter släkten genom seklers sekler, hastande, ynglande, stupande, tändande de snart slocknande lägereldar, som de nämna sina civilisationer, och så åter ut på vandringen mot natten och framtiden utefter den “osynliga linea“, som vi kalla historia –.

III. RESEBESKRIFVAREN.

I ett presidietal om “utländska resor“, hållet i Vetenskapsakademien 1746, säger den kände arkitekten Hårleman, som var en både inom och utom riket välberest man, följande: “Utaf alla folkslag är oemotsägligen intet något mer begifvet på resor och utfärd än de svenska, hvaruti som uti mycket annat de röja deras härkomst från de genom deras flyttning och härfärd så bekante och namnkunnige gamle Göter.“ I själfva verket är också vandringshågen ett lika svenskt (och allmänt germanskt) drag som kärleken till fosterbygden, längtan utåt lika stark som hemkänslan vid torfvan. Under äldre tider vittna vikingatågen och sedermera kolonialexpeditionerna till andra sidan Östersjön därom i största mått, lika väl som i det lilla de enskildes dock med så många mödor och svårigheter förknippade resor. Stort är i proportion till folkmängden och tillgångarnas ringhet antalet af de svenska män, som uppsökte apostelfurstarnas grafvar i Rom eller de skolastiska lärdomssalarnas Paris, humanismens och reformationens Tyskland. Fullkomligt oförklarliga utan vandringsdriften i blodet voro också den svenska storhetstidens svenska äfventyr så långt från hemlandet, med de svenska konungarnas högkvarter i tyska och polska kröningsstäder, bland kosackerna i Ukraina och turkarna i Bender. En ständig strömning af reslif och vandringslif brusar genom 1600-talets svenska historia. Det är icke blott krigets artister och handtverkare eller underhandlingens män som synas stadda i ständig färdsel, utan andliga och lärda, präster och köpmän, alla fara som skottspolar mellan den vintriga hembygden och de ofta mycket aflägsna trakter, som de svenska vapnen förvandlat till

fosterlandets utposter. Ortflyttning i stor stil blef en lifsbetingelse, och så utvecklades också den egentlige resenärens gestalt. Tager man blott det svenska namn, som näst konungarnas klingar högst, Oxenstjerna, finner man bland dess bärare icke mindre än tvenne rent typiska resenärer, den nästan legendariske Bengt, Resare-Bengt, och Johan, äfventyraren och moralisten. Resare-Bengts odyssé gick i den storfantastiska stilen mot morgonlandens sagovärld. I en af de första tryckta resebeskrifningar vår litteratur äger – skeppslöjtnanten Nils Matson Kjöpings – berättar också författaren att han på muren i ett augustinerkloster i Ispahan funnit inristadt följande:

Min Gudh mig godh Ledsaghar är Om dygden migh i sälskap, Ty frucktar jag för ingen I medgång och Men allestädes går med Bengt Oxenstierna Svensk Frijherre godh.

Det var den behjärtade gammalsvenske äfventyrsfararens bomärke. Om Resare-Bengt lefvat i våra dagar, hade han blifvit upptäckare i obesökta och farliga länder. Johan Oxenstjernas reselif är däremot en pittoresk roman genom alla Europas städer, med handlingen flyttad från slottssalen till landstrykarhärbärget, från kyrkan till glädjehuset och spelhålan. Hans “tankar“ äro en verklig olla podrida af minnen, sededrag och ordstäf från alla Herrans länder. I våra dagar hade han blifvit mönstret för en europeisk turist.

Litteraturen gifver blott en svag genklang af allt detta reslif. Fåtaliga och utan spår af någon litterär hållning äro ännu 1600-talets tryckta svenska reseskildringar – rena skepparhistorier, som den nyss nämnde Nils Matson Kjöpings resa “genom Asia, Africa och många andra Hedniska Konungariken“ och västmanlänningen Olof Ericksson Willmans resa till Ostindien och Japan, eller konstlösa relationer af krigare eller diplomater, sådana som den blifvande öfverståthållaren Claes Rålambs manhaftiga äfventyrskildring af sin ambassad till storturken. Vid början af 1700-talet uppträder en ny form af resebeskrifning, den lärda resan, verkställd af forskare på olika områden, tyngd af osmält kunskap och affattad i latiniserad universitetssvenska, utan spår af reselifvets fart och friskhet. Sådana äro Olof Rudbecks “Laponia illustrata“ från 1701 och den språklärde fältprästen Michael Enemans “Resa i Orienten“ 1711–1712 (tryckt först 1889).

Så obetydliga, olitterära och utan all egendomlighet äro före Linné alla svenska resebeskrifningar. Man kan därför utan ringaste öfverdrift säga, att han hos oss grundlade reseskildringens konst. Hur revolutionär, hur snillrikt ny och självständig han i denna egenskap var, det synes bäst genom en hastig blick på den af hans föregångare, som var den enda stora personligheten, och med hvilken det faller sig så naturligt att jämföra honom – hans egen lärare, naturvetenskapsmannen Olof Rudbeck den yngre.

Hos Olof Rudbeck verkar allt antikveradt och kammarlärdt. Redan titeln på hans lappska resa är en half aln lång, planen är så gigantisk och oformlig, som den endast kan finnas hos familjen Rudbeck. Den enda utkomna delen skildrar på 79 tättryckta sidor de två första färdedagarna och hinner från Uppsala till och med Älfkarleby. Det som hos författaren kunde finnas af poetisk känsla dränkes i periodernas ordsvall och kaotiska, språkliga hugskott. Tanken är okritisk i sin öfversvenskhet, som när Rudbeck, för att visa att höga norden ej behöfver blygas för en jämförelse med södern, sätter upp en lång lista på svenska bär, som skulle motsvara solländernas sydfrukter. Rudbecks lista har följande utseende:

Stora svarta hallon, Bruna hallon eller Brunbär, Snöblå krypande hallon, Röda hallon, Hvita hallon, Stora röda vinbär, Röda vinbär mindre, Hvita vinbär, Svarta vinbär, Kråkbär o. s. v.

Ehuru Olof Rudbeck d. y. som jägare, djurmålare, botanist och zoolog borde hafva varit en naturens son, gifver hans resa dock endast intrycket af det dammiga bokrummets pedanteri.

Dylika verk är det Linné ersätter med sina resedagböcker, skrifna på halt- och rastställen under färden. Det är en revolution, som när friluftsmålaren flyttade sin blick från ateljén midt ut i solljuset. Om än också hos honom understundom en skugga af det lärda latinet skönjes genom svenskan, räddas han dock från dess

tryck genom sin stils aforistiska korthet och rättframma lif. Hos honom är allt åskådligt, sakligt, lefvande, iakttagelserna gripna och upptecknade i flykten, intrycken ännu i dag lika friska och strålande som de mötte Linnés hänryckta ögon och lyriska fantasi.

Den äldsta, friskaste och litteraturhistoriskt intressantaste af dessa Linnés resor är hans "Iter Lapponicum", tryckt först så sent som 1889 (dessförinnan blott i engelsk, ofullständig upplaga under titeln Lachesis Lapponica, London 1811). Om något kan belysa den svenska likgiltigheten för den nationella kulturen, är det att, så vidt jag vet, ingen enda stämma vid detta sena offentliggörande framhäfde huru den svenska litteraturen fått ett mästerverk; ty ett mästerverk af friskhet och genialitet, i sin lyriska ursprunglighet och sin måleriska kraft enastående i samtiden, är denna första Linneanska resa. Dess dagboksanteckningar begynna med följande rader:

"Reste jag från Uppsala stad den 12 maj 1732 som var en fredag kl. 11 f. m., då jag var 25 år gammal på ett halft dygn när. Nu begynte hela marken fägna sig och le, nu kommer sköna Flora och sofver hos Febus. Nu stod vinterrågen 1 qvarter hög och kornet hade nyligen utvist ett blad. Björken begynte nu spricka ut och alla löfträ visa sina löf, förutom alm och asp." Hur enkelt – men hvem känner icke genom dessa rader första kyssen af vårens svala anda och dess doft af förnyelse? Lika rik på spelande vårdrift som naturen omkring var den snillrike tjugufemåring som skref detta, och som, en äkta son af det karolinska Sverige, med en eröfrares glada mod red ut på upptäcktsfärd, med hufvudet fullt af nya tankar, med mikroskopet i sin ränsel och handbössan öfver sadeln.

Några litterära mönster att följa och bilda sig efter ägde icke Linné. Naturligtvis har han före sin affärd studerat det lilla som fanns om Lappland och lapparna, och, om han icke kände till Zieglers skildring i dennes gamla skandinaviska beskrifning från 1532, säkerligen rådfrågat Olaus Magnus, men framför allt Schefferus' 1673 tryckta Lapponia, i hvilken han fann nomadstammens lif tecknadt efter de bästa källorna, de handskrifna berättelserna af de i Norrbotten ordinerade prästerna Rehn, Tornæus och Gram. Men Linnés hela sätt att se var ett annat än föregångarnas. De voro etnografiska beskrifvare med prästbildning, seende på lapparna som missionärer och upptecknande deras seder och bruk som kuriositeter, allt i ovig och lärd stil. Linné var lekman och naturforskare med en snillrik intuition, icke blott för naturens lif, utan äfven för allt människolif, som stod naturen och det primitiva nära. I hans konstlösa dagboksanteckningar är allt, uppfattning, stil och anda, nytt, kort och liffullt. Hans reseberättelse är en lyriskt vetenskaplig dagbok, genom hvilken man allestädes känner ridtens hurtiga tempo och friluftslifvets glada mod, spelet af den öppna himlens vindar och moln, doften af åkrar, ängar och skogar.

Det som i den lappska resan, liksom i Linnés senare reseböcker, först väcker läsarens häpnad, är säkerligen iakttagelsernas och synpunkternas underbara mångfald. Det är icke blott naturvetenskapliga idéer och hugskott, som han strör kring sig med en slösares sorglöshet, hans öga tyckes allestädes närvarande, hans tanke ständigt frågande och förklarande. Han iakttager hur violerna sluta kalkarna för regnet, hur boskapen undviker giftiga örter, sågskärarens bleka hy i röken från vattenfallet, runstenen vid vägen, lärkans drill i luften och snittet på befolkningens dräkter. Han gör anteckningar om fiskedon och åkerredskap, från bakstugor och brygghus, han låter växtnamn och bygdesägner skänka landskapen lefvande tungomål. Han undersöker det varaktigaste af allt, jordens byggnad och struktur, men glömmer ej heller ögonblickets flyktiga konstellationer på dess yta.

Men denna oerhörda rikedom af sakuppgifter och allt detta vetenskapliga stoff sammanhålles af ett enhetligt stämningsinnehåll. I denna lappska resa, liksom i dess syskonverk, är naturen för första gången i svensk litteratur uppfattad som en värld för sig, motsatt civilisationens, en värld, där människotillvaron med ännu osliten nafvelsträng hängde fast vid jordens modersköte och där behofvens enkelhet skapade en existens, lyckligare och sundare än kulturens och städernas.

1732, sjutton år före Rousseaus första programtal, visar sig Linné starkt fången inom hela denna stämningskrets. En sådan Rousseauism före Rousseau kan helt visst också hittas annorstädes – framför allt i den store naturprofetens eget hemland, Schweiz, hvars betydelse som andlig källtrakt för sjuttonhundratalets odling sällan till fyllest betonas. Där hade redan 1725 Bernerpatriciern Beat Ludvig von Muralt förkunnat läran om det ursprungliga landtlifvet som människans enda naturliga lefnadsform. Men än närmare till ligger det att tänka på Albrekt von Haller, Linnés så närsläktade vän och antagonist.

År 1728, alltså blott fyra år före Linnés lappska resa, gjorde Haller en alldeles motsvarande färd till Jura, Savoyen och Berner Oberland. Ändamålet var också för Haller först och sist naturhistoriskt. Den unge läkaren ville skrifva en stor schweizisk flora. Men skalden i honom greps minst lika mycket som vetenskapsmannen af fjällstrakternas majestät och den fläkt af ursprunglig storhet och primitiv poesi som hvilade öfver dess bebyggare, hvilka som ett forntida herdefolk i gammaldags enkelhet och ärbarhet lefde bland sina hjordar i bergsdalarna. Genom sin stora dikt "Die Alpen" blef han fjällets första skald i världsdikten, och de granna retoriska stroferna målade alpvärlden som en säll och sund fristad för en af kulturens smink och förkonstling oberörd, naturligt upphöjd mänsklighet. Det var Linné främmande att gifva en känslogång ett dylikt litterärt och deklamatoriskt uttryck. Ej heller såg han sitt Lappland (eller någon natur) i drömskenet från en förgången guldålder som den abstrakte Haller. Linnés inbillning var i högsta måtto saklig och naiv. Han idealiserar hvarken bygd eller människor, och naturlifvets vedervärdigheter och skuggsidor antecknar han med läkarens och naturbarnets oräddhet för den frånstötande detaljen. Men trots detta kände den lyriske Linné lika mäktigt bergvärldens sublima skönhet, då han förbi den hvitgröna fjällsjön Virijaur och det öfver 1,000 m. höga Kaissatnjuonges' eviga snö vandrade ner till Norska Lappmarken, som då Haller första gången kom upp bland Schweizertinnarnas i solrymden bländande gotik. Linnés anteckningar äro fullkomligt olitterära och summariska, men man känner när man läser dem den hvinande fjällvinden och den elementariskt lätta luften, vädrar den oändliga friskheten från gränslösa, otrampade snövidder och hör metallklirret från dessa halffrusna bergbäckar, om hvilkas kalla, "kosteligt pärlande" vatten Linné talar med sådan hänförelse. Linné anar – väl först af alla – fjällklimatets kurativa verkan: att det skulle vara hälsosammare att resa upp hit och dricka snövatten än att ligga uti tjockt väder vid sumpiga surbrunnar; han känner sig själf föryngrad i dess "pura och genomblåsta luft". Liksom för Haller blir för Linné denna bortom kulturens vändkrets liggande värld civilisationens motpol, och på dess befolkning, lapparna, ser han med samma afundsjuka som, efter kulturens syndafall, mot naturens och mänsklighetens flydda barndom eller – kanske rättare och för Linné mer betecknande – med natursonens hemlängtan till det bygdelif, hvarifrån han stammade och ur hvars jord hans väsens källor runno. Man äger från hans hand rent Rousseauistiska små bekännelser: "En rik bonde", hette det i hans dietlära, "skulle jag önska mig vara, om jag af barndomen vant mig dervid, men ännu hellre, om ej så kallt vore, att vara en förmögen fjellapp ... O I lyckelige landtbor, som ej veta af något annat bättre än hvad Gud och väderleken gör. Och med nöje sitten i ro med sufficient föda och se de stora dragas och träta om brödstycket, som de ej hafva godt af."

Men starkast framträder detta i självfva skildringen af lapparna. Jag undrar om det från så tidigt datum finnes någon framställning af ett naturfolk, gjord så utan allt öfversitteri, med så lefvande medkänsla, fast utan skönmålning, och med så stark, kärnfrisk kolorit.

Året innan Linné reste i Lappland, 1731, utkom i Paris en berömd lappländsk resa af en berömd författare – Reynards (1681 företagna) "Voyage en Lapponie". För den parisiska komediförfattarens spefulla och föraktliga blick är "det lilla djur, som man kallar lapp, näst apan mest lik människan". Hur tidens medelsnittssvensk uppfattade lappen, kan man se af en annan resa i dessa trakter – Arvid Ehrenmalms från 1743. Författaren var "extraordinarie kanslist i justitierevisionsexpeditionen" – hans stil har samma karaktär som hans titel, och han betraktar lapparna med den högkyrklige ämbetsmannens misshag öfver deras lefnadssätt, förblindelse, mörker etc. För Linné är lappen en lefvande sägen från herdetiden, allt hans

görande och låtande är föremål för hans outsläckliga intresse, och han har redan blicken öppen för den tragik, som sväfvar öfver hvarje naturfolks öde i den hopplösa sammanstötningen med kulturens öfvermakt och bokstafsväsen. Därtill kommer en utomordentligt stark åskådlighet, höjande den etnografiska notisen till lefvande bild. Man läse till exempel följande porträtt af en gammal lappgumma: “Jag visste ej, om det var man eller qvinna. Jag tror aldrig att Poeten så afbildat en furia ... Man måste tro, att hon var kommen från Styx. Hon såg ut helt liten, ansiktet var helt svartbrunt af rök, ögonen bruna, lysande, ögonbrynen svarta, håret helt becksvart och omkring hufvudet nedslaget. Härpå satt en röd, platt mössa, kjortelen var grå, och i bröstet, som såg ut likt grodskinn, hängde långa, slankande, bruna pattor med messingsmaljor omkring.“ Hvilken trollpacka ur en skrämmande folksaga! Det är en styrka öfver Linnés interiörer från kåtorna, en pust öfver hans arktiska idyller, som kommer Franzéns lappländska taflor (i *Emilie eller ett år i Lappland)* att förefalla fadda och slickade. Man måste för att erhålla ett motstycke till denna primitiva friskhet och etnografiska färgglöd gå till den främste af alla Lapplands skildrare – Höckert.

Okänd för alla, utom en liten krets af vetenskapsidkare och vänner, kunde Linnés “Iter Lapponicum“ ej utöfva något inflytande. Detsamma gäller flera andra resor, som Linné företog under dessa ungdoms- och utvecklingsår, och som han beskrifvit närmast till eget och sina vänners nytta och nöje, och hvilka också först i våra dagar kommit ut i tryck. Det är den nästan uteslutande tekniska beskrifningen af hans besök i Bergslagen under midvintern 1733–34, den utomordentligt innehållsrika och litterärt sedt högst betydande Dalaresan från högsommaren 1734 och slutligen den utländska resan “Iter ad Exteros“, som dock äfven den till stor del är fosterländsk, en tur genom Sverge 1735, i det att af berättelsen om Linnés detta år anträdda stora studiefärd på kontinenten tyvärr blott början kommit oss tillhanda. Sannolikt har Linné under dessa “vandrings- och läroår“ med alla upplefvanden, intryck, studier och oerhörda alstring icke längre haft tid att föra dagbokens lifskonto med dess ungdomliga bokföring af allt sedt och kändt.

Först långt senare utkommo de trenne Linnéanska reseskildringar, som voro kända och beundrade af hans samtid och som grundlade den svenska resebeskrifningens konst: den Öländska och Gothländska Resan, företagen 1741, offentliggjord 1745, Wästgöta Resan, företagen 1746, offentliggjord 1747, Skånska Resan, företagen 1749 och offentliggjord 1751. Han var då redan blifven en europeisk ryktbarhet, Sveriges vidast kände man. Resorna företog han på riksdagens önskan och med dess anslag för att upprätta ett inventarium af allt “kurieust och nyttigt“ i landet. Det var – som Jacob Wallenberg skrifver – Hans Majestät af örtriket, hertig öfver krokodiler och hafsfruar, samt herre till fyrfota djur, fjäderfä och insekter, som gjorde sin Eriksgata, och hans berättelser härom blefvo kära för svenska hjärtan.

Framställningssättet är fortfarande detsamma som förut – dagbokens konstlösa notisstil med intryck, rön, naturvetenskapliga beskrifningar och diagnoser, antecknade allt efter som vandringens iakttagelser och upplefvanden föranledt. Sakintresset är öfver allt det afgörande – det framhåller Linné själf i sina företal. “Skrifarten är mycket enfaldig, hvarföre jag torde blifva hårdt ansedd af många Plinii näktergalar.“ Men endast en verklig skald skildrar som han och förmår omedvetet förvandla en uppradning af sakuppgifter till lefvande bilder. Linné hade icke blott bevarat sin ynglingaaktiga, ursprungliga och mottagliga själ, han hade också i sitt uttryck den självtillit och den naturlighet, som känneteckna storheten.

Gången af dessa resor är alltid en och densamma. På våren eller i försommarens början begynner Linné färden och lämnar med en glädje, som återklingar i resornas ingångsord, böckerna och studierummet, för att återvända i augustis midt, vid skördetiden. Med de första gröna bladen, vårlöken och blåsippan, begynner hans resa i naturen och slutar med de fyllda axens bärgning. Den omfattar sålunda nordens fröjdetid, det nordiska årets högtid, och den nordiska sommaren omsluter alla reseskildringarna med sitt sus och solspel. Den lilla vårskildring, med hvilken den första af dessa resor – Ölands-Resan – inledes, är klassisk och får icke saknas i en studie öfver Linné som diktare, fast den är inryckt i så många böcker. Det är den uppsvenska våren, sådan vi minnas den med saknad från barndomen och tänka på den med vemod som

gamla:

“15 Maji. Stockholm reste vi ifrån i den behageligaste vårtiden, kl. 11 förmiddagen. Solen sken klar och luften var något kulen.

Våren som ej bör mätas efter Calendarium, utan efter climatet och värmen, var så vida kommen att Lönnen utslagit sina blommor, men ej blad, att Björken nyligen utspruckit och blommade som bäst, Alens stiplar voro nyligen utbrustna och Granen hade på sina yttersta qvistar små röda smultronlika knoppar, som voro dess hanblomster, men ännu ej mjölige. Lind, Ek och Asp stodo ännu sofvande i sin vinterdvala. Blommorna vore inga andra än Draba prima, Caltha, Glechoma, Leontodon, Hepatica, Anemone secunda, Oxalis, Adoxa, Salices.

Ibland foglarne hade Göken nyss begynt gucka, och Ladusvalan såg man i dag den första.“

Detta anslag vittnar ensamt tillräckligt om den säregna sakliga poesien i Linnés resor. Jämför stycket blott med inledningarna till andra reseberättelser af Linnés efterträdare och lärjungar – t. ex. med början af Carl Hårlemans dagbok från en färd genom Sverige 1749:

“Den 19 maj ifrån Stockholm i vackert väder, men mycket damm, som vid infallande torka ej kan fela.“ Alltså först damm och torka! Det är en annan människosorts signatur. Eller läs de första orden af Pehr Kalms Wästgötha Resa tryckt 1746: “Den 6 afreste jag från Upsala. Strax utanför tullporten blef jag varse hur en ko stod och åt upp det ena ståndet efter det andra af Hyoscyamos eller Bolmörten: en ört, som gör människorna, hvilka däraf råka äta, lika som rasande och tokiga, ätes likväl begärligt och utan fara af boskapen.“ Alltså först fänad och bete! Också en annan människosorts signatur! Behöfs det mer för att visa skillnaden mellan den vanliga släta prosan hos våra landtbeskrifvare och den naturpoesi, som med sitt friska och spelande stämningslif sammanhåller de Linnéanska resornas myller af upplysningar och iakttagelser.

I själfva verket är Linné den svenska naturens och bygdens förste systematiske skildrare och tolk. Ur hans reseböcker skulle utan svårighet kunna sammanställas en aforistisk skildring af Svea Rikes och dess olika landskaps utseende och väsen. Här hafva vi hela landet från de norrländska högfjällen, där han åkt i lappens ackja och sofvit mellan renhudarna i kåtan, ner till Sydskånes i bokskogen inbäddade och af rud- och karpdammar omgifna slott, Sverige från dvärgbjörkarnas, fjällripans och hvitväfvens region till valnötsträdets, rådjurens och storkarnas, från den vintervärld, där hungersbrödet bakas af korn och ärter, af tallbark och mossa, ner till det landet Gosen med bohvetegröten och de färska limporna. Eller, om man vill gå öfver landet i andra riktningen, hela Sverige från Gottska Fåröns sandberg och strandhafre, där spelmannen med säckpipan och drycken vid gästabudet stammade från Ösel på andra sidan Östersjön, från Gottlands sydländska stränder och Ölands hedar till klippkusterna längst västerut, där Linné “botaniserade på hafsbottnen såsom i ett nytt Sverge“ och såg befolkningen koka sin fisk på brinnande ljung och lysa upp sina vindblåsta timmerstugor med tran.

Helt visst ägde Linné icke den moderna människans blick för olika arter af utpräglad natur. Alvarens hed kallar han ett “stenigt, olyckligt Arabien“ och om Bohus län gör han den reflektionen: “det är otroligt, hvad åtskillnad ett land får, då dess backar blifvit utan skog, nakna klippor, hvaraf landet ser ut som vore det för några år sedan af vattnets afgrund uppstiget.“ Men icke en af seklets landskapsmålare skulle hafva förstått en dylik natur! Hur konventionell är icke i all sin “djärfhet“ själfve Joseph Vernet, han som gaf rococons människor en rysning af elementens storhet! Linné känner fjällvärldens skönhet och arktiska poesi. Med fina ord skildrar han det nordsvenska landskapets tungsinthet i mörkningen, “då himlen blir svartblå, vädret blåste från norden, luften var kall och natten kom med hast“, och hur utmärkt han tecknat den uppsvenska våren och dess skygga, ljusa vaknande från vintern är redan visadt. Ehuru den begränsade naturbilden kanske är honom kärast, visar Linné flerstädes ett sinne för fjärrviddens verkan och de stora linjernas

skönhet, som i dåtida litteratur – och långt sedan – är sällsynt. Han förordar till exempel uttryckligen för målare det “ogemena perspektivet från Kvälleberga backe i närheten af Wexiö, där man ser de gröna och stora skogar nedanföre utsträckta till en vidlöftig horisont och genomskurna med åtskilliga och många vatten, som Helga sjö, Bergundasjö och de många strömmar, som binda dem tillsamman, utom åtskilliga öar och vikar, som göra dem “*fläckuga*“. Hur öfverraskande verkar icke särskildt det sista för en målare så kära ordet! Men först och sist är dock Linné landtlig idylliker, och hans hjärta strömmar öfver af förtjusning inför blommande midsommarängar, stilla lundar och speglande sjöar. Allt detta finns i hans egen fosterbygd, och om någon svensk natur har en företrädesrätt till hans kärlek, är det hans “ljufva Natale“ vid Möckeln. Öfver hans barndomshem, Stenbrohult, hvilar i Linnés skildring samma stämning af evig pingst som öfver den härliga inledningen till Tegnérs “Nattvardsbarnen“, också den en eklog från en värmländsk kyrkby.

Linnés resor skildra icke blott svenska landskap, utan äfven deras människor. Det sker i förbigående utan allt betänkande, och dock blifva dessa flyktiga silhuetter af svenskt bondlif och svenska ansikten i sin enkelhet utomordentligt träffande. Hur präktig är icke t. ex. endast följande lilla interiör från Dalarna: “Här var ett makalöst dundrande i kyrkan af det hvar och en agerade den andres spögubbe eller slogo i bänkarne för hvarandra, då sömnen dem anfäktade, så hårdt att ingen nyss prästvigd landtpräst skulle kunna slå hårdare i predikstolen.“ Ser man efter hvar detta tilldrog sig, är det i Nås, just de svenska Jerusalemsfararnas socken, och Selma Lagerlöf hade af den lilla bilden kunnat göra ett kapitel af sinnrik humor. Men om en sådan scen för tanken till den yppersta af alla lefvande framställare af svenskt bygdelif, hittar man strax bredvid i Linnés Dalaresa ett porträtt af en svensk landtpräst, som kunnat vara hjälte i en bondenovell af den, som vid sidan af henne är den svenska folklifsbildens mästare, Almqvist. Det är kapellanen i Lima, Lars Dahle, “en fattig, af världen föraktad, men dock curieux och lärd man med slarfviga kläder, innocent physionomie, fattiga åtbörder och kloke raisonnement“. Ett stycke af ett geni, bortglömdt och självförgätet i ett litet ensligt prästgälls armod – hvilken svensk typ!

Dessa scener och gestalter förefalla hos Linné lika samhöriga med de olika landsändarna som de djur och plantor, hvilka han antecknar. Det är präster, bönder, kloka kvinnor, spågummor, underdoktorer, som tala bygdernas språk. Men ännu mer tala de skilda nejderna med tusende röster genom all den folklore Linné meddelar. Redan de många märkvärdiga och fantasifulla svenska örtnamn, Linné samlat från bondkvinnornas läppar, skänka ett eko af folkvisa och folksägen, och omisskänneligt och uråldrigt ljuder bygdelifvets tungomål genom skrock och signerier, spådomar och huskurer, genom de gamla bruk och vidskepelser, Linné återgifver. Så har i denna första litterära skildring af svensk natur också det svenska folket kommit med, och i suset af gräs och träd höres genklangen från hedendom och medeltid.

Allt detta är nerskrifvet i Linnés omedelbara och källfriska språk, som oftast äger bondepraktikans sakliga enkelhet, men också kan få något af rococons behagfulla stilisering med antika gudanamn och mytiska hänsyftningar. Jordens sträfva och tungsinta poesi sådan den i sträng storhet möter oss i Genesis och antikens fornepos om arbeten och dagar, har under tidernas lopp upplenats och förmildrats. Hos Linné tolkas den med patriarkalisk glädje och vemod under stångpiskperuken, ungefär som i årstidernas oratorium af Linnés musikaliske samtida, fader Haydn. Det heter icke längre “förbannad vare marken“, utan “välsignad vare marken“, men ännu heter det “med bekymmer skall du nära dig på henne i alla dina lifsdagar“. Och för allt svenskt blir detta allvar dock grundtonen, vördnaden för det i anletets svett vunna brödet.

Så är Linné icke blott den förste skildraren och systematikern af Sveriges Flora och Fauna utan också den förste skildraren af dess natur och – för att återgå till jämförelsen i denna framställnings början – den svenska bygdens och torfvans skald, i lika hög grad som Bellman är stadens. –

LINNÉ SOM MORALIST.

I British Museum förvaras ett sönderslaget kolossalhufvud af en hellensk gudinna med stridt, vågadt hår mot en allvarlig panna och ett vidöppet spanande öga. Det är det tragiskt stympade hufvudet af den gudinna, hellenerna ärade som den mänskliga harmoniens och den sedliga världsordningens, och hvilken sedan ända till våra dagar aldrig saknat anhängare och förkunnare. Det är den förvittrade återstoden af den mest berömda Nemesisbild, Hellas och antiken ägde, Nemesisstatyen i Rhamnus, af Phidias' lärjunge Agorakritos. Genom den gamla litteraturen – framför allt af en skildring hos Pausanias – veta vi, hur denna staty tedde sig, då den hög och okränkt stod i sin tempelcella i den lilla attiska staden.

Hennes både från Afrodites och Artemis' kultsfärer hämtade symboler vittna om förgreningen af hennes dyrkan. En allbekant hellensk sägen om statyen, ögonskenligen uppfunnen för att framhäfva dess betydelse som sinnebild, röjer bäst, hur mycket grekerna inlagt i hennes gestalt. Denna sägen berättade, att perserna i första perserkriget medförde till Grekland ett mäktigt marmorblock, afsedt till minnesmärke öfver den stundande segern, men efter Marathon hade hellenerna i stället af samma eröfrade block danat Nemesisbilden i Rhamnus. Denna anekdot är först och främst ett patriotiskt själfförhärligande af hellenerna som måttfullhetens folk gent emot måttlösa och tygellösa barbarer. Den firar bilden i Rhamnus som den hellenska lifsvisdomens palladium och gifver vidare liksom en historiskt gripbar illustration af det resultat, hvartill det hellenska folkets lifsbetraktning ledt, ett förkroppsligande af den begränsningens och utjämningens lag, som grekerna sågo i ständig verksamhet genom människolifvet och som de kallade Nemesis. Det är också om Nemesis som en sådan lefvande makt i nationers och enskilda människors lifsuppfattning, som här skall talas, icke om Nemesis som en antik gudinna med tempel och kulthärdar. Tragiskt stympadt och förvittradt är det fragment, som finnes kvar af gudinnan i Rhamnus. Men utan stoder eller altare har Nemesis dock lefvat genom seklerna och nämnes ännu i dag som en mytisk makt af poetens dikt och den folkliga världsåskådningens tunga.

I. NEMESIS.

En framstående forskare, filologen Joh. Casper Friedr. Manso, har sökt förklara Nemesis' betydelse genom att göra själfva namnet närsläktadt med ordet nemos: lag.

Ett koncentriskt system af lagar, omslutande hvarandra med osynliga ringar, omgifver människan. Innerst i systemet den ring, som är den enskilda människans samvete och som drager hennes väsens gränslinje. Sedan följer den vidsträcktare ring, som är de skrifna och oskrifna lagarnas, samhällets regler, allmänna opinionens bud, dödas och lefvandes läror, det moraliska medvetandet i den stat, där människan är medlem. Ytterst och vidsträcktast går den ring, med hvilken de öfvermänskliga makterna stängt människans och folkens tillvaro. Nemesis är på en gång vördnaden för detta lagsystem och oviljan mot hvarje öfverträdelse af dess rågångar. När vi i den hellenska litteraturen först träffa ordet Nemesis, hos Homer, betecknar det också både det individuella samvetets och den allmänna uppfattningens tadel. När i Iliaden Paris, kvinnorånaren och dekadenten bland Priamos' söner, i stället för att kämpa mot grekerna, leker med purpurtrådarna på sin hustrus slända och lockarna i hennes hår, saknar Helena själf hos sin man känslan för Nemesis, pieteten mot allmänna hedersbegrepp och den egna pliktkänslan. När i Odyseen den välartade ynglingen Telemakos – som redan där har drag af den mönstergosse, till hvilken Fénélon skulle göra honom – uppmanas att ingripa i sin moders, Penelopes, lif och bedja henne göra sitt val bland friarna, afböjer han detta med hänvisning till Nemesis, människornas klander och sin vördnad som son. Ju mera den grekiska lefnadsfilosofien fick till midtpunkt hvad hellenerna kallade sofrosyne, måttfullhetens och självbehärskningens dygd, dess mer behöflig blef Nemesis som gränsvakterska vid alla de gränsstenar, hvilkas rubbande åstadkom oordning och förvirring. Subjektivt blef Nemesis det ständigt vakande klander i människornas hjärtan – midtemellan skadeglädje och afund, skref Aristoteles – som fördömer all disproportion och disproportions vållare;

objektivt bestrafferskan af alla öfvergrepp i människors förhållande till högre makter och medmänniskor. Under Nemesis faller den tysta tankens hemliga förhäfvelse, likaväl som det vilda ögonblickets öfvermod, triumfens öfvermått och tyrannens förmätenhet, hjältens glömska af sin svaghet, skönhetens glömska af sin förvissning, till och med obevekligheten i kärlek, såsom dåraktigt trots mot släktlifvets nödvändiga drift. Hybris, öfvermodet i alla dess former, är Nemesis' korrelat. Allt lif, enskildas och staters, framrullas efter ett konstrikt och fördoldt skema, en tillvarons meter med bestämd växling af höjningar och sänkningar. Upprätthållerskan af dessa taktdelars lagbundna växling, taktslagerskan för tillvarons gudomliga rytm, se där Nemesis.

Ett faller emellertid i ögonen vid denna tydning, som är antikens egen: att begreppet redan äger en slipning, som måste härröra från en framskriden och reflekterad tid. Den prägel af estetisk och etisk läggning, som Nemesis erhöll sedan, har den icke kunnat äga från början. Folkliga lifsföreställningar äro icke af så förnuftsenlig beskaffenhet, de stamma ur dunklare och mer upprörda djup af lidelse och erfarenhet. Närmare begreppets upphof och innersta natur nå vi med en befryndad, men dock väsentligen annorlunda utläggning, framställd i den märkligaste af de undersökningar, som finnas öfver Nemesis i antiken, hos den franske rättslärde S. Tournier. Själfva namnet tolkas här i anslutning till en betydelse, som likaledes återfinnes i namnen på andra af Hellas' djupaste mytiska daningar – framför allt i Moira – delningens betydelse. Moira, denna outgrundliga makt, som Zeus själf hörsammar, kalla vi vanligen ödesgudinnan. Närmare bestämdt är hon skapelsens höga och hemlighetsfulla lottdragerska, som skiftat och skiftar för alla deras bestämda delar. I ogenomträngligt mörker ligger denna delning; dess grund och mått äro människan lika fördolda. Men tillvarons rastlösa osäkerhet, omkastningarna i alla öden, allt det brant stupande och snabbt förbristande i lifvet lär oss, hur njuggt, hur utan sömsmån utmätt allt mänskligt är. Hvad hafva saga och historia, de visas läror och skaldernas sånger annat att berätta än just detta? Om hvad annat handla de gamla förebildliga berättelserna om Jupiters fyra söner, och är icke Prometeus den osälla skepnaden af människan i hennes trots mot delningens lag och hårdt straffade kamp för en rikare andel? Kraften, segern, lyckan, rikedomen äro lockbeten, som draga människorna i öfvermodets och förblindelsens snaror till fall och undergång. Härskarna svindla, när de med segerkransarna kring sina tinningar stå på konungaborgens tinnar, hjältarna då deras tält fyllas af döda motståndares vapen. "Ser du icke," säger hos Herodotos den vise Artabanos till Xerxes, "att blixten träffar de högsta taken och tornen?" Historiens fader har till ständigt omkväde i sin Häfdateckning läran om all upphöjdhets förödmjukelse och fall, konungars, folks och rikens. Hvarför denna ständiga förnedring af allt mänskligt? Det är gudarnas afund. Svartsjukt värna de om sina privilegier, sin ro och höghet, sin nektar och ambrosia, och deras hämnd krossar oblidkeligt hvar människa, som vill öfverstiga de vanliga måtten. Människornas frihet är husdjurens, som tacksamt skola taga föda, gåfva och aga ur sina herrars händer. "Gudarna straffa hvar dödlig, som icke tänker som en dödlig," säger den af Hellas' etik mest genomträngde af dess tragöder, Sofokles, och denna gamla sats, återupprepad af en stor, typiskt hellensk själ, breder sig som en klar men svårmodigt oföränderlig horisont kring den hellenska världen.

Det har med skäl framhäfts, att denna tankegång i den hellenska litteraturen hos Herodotos och Sofokles framträder snarare som en allmänt känd, nästan med modersmjölken insupen sanning än som frukt af en personlig uppgörelse med tillvaron, snarare som ett konstaterande af fakta än som en smärtsamt individuell lifsåskådning. Men det är svårt att förstå hvarför framstående forskare – exempelvis dansken A. B. Drachmann – af denna grund vilja förneka en sådan föreställningskedjas pessimistiska natur. En svårmodig visshet blir icke mindre svårmodig, därför att den är viss, ett ondt icke bättre, därför att det kallas nödvändigt, och en tankegång icke mindre pessimistisk, därför att den testamenterats i arf från släkt till släkt och gått människorna så i blodet, att de icke längre tänka på att revoltera. Djupsinnigt har Jacob Burckhardt påpekat den grundton af intellektuellt svårmod, i hvilken hellenskt själslif var stämdt på botten och som på sydländskt vis förenades med ett lätt blods lifslust och njutningsglädje. Men denna pessimism i totaluppfattningen af människolifvet se vi bäst i läran om delningens hårda lag och om Nemesis som redskap för dess upprätthållande. Ty Nemesis är angifverskan, som väcker icke blott de odödligas straffande

rättvisa, utan också deras hämnande afund. Som på jorden det mellan de hellenska staterna och borgarna råder en ständig afund (ostracismen har kallats en politisk Nemesis), afundas gudarna de dödliga, och deras verktyg, Nemesis, kallas också själf en afundsjuk gudinna. Till den triumferande och sälla hviskar hon: offra för att besvärja mig det kostbaraste du äger, som Polycrates offrade sin kungaring. Till det af lycka öfverfulla bröstet hviskar hon: jag nalkas, böj hufvudet! Hon är självbesinningens djupa röst. Också framställes gärna Nemesis på mynt och snidade stenar med handen höjande klädnaden från bröstet. Åtbörden har tolkats olika. Den har kallats en öfversättning i bild af det urgamla "känn dig själf", en maning till självprövningens undergifvenhet. Den har tolkats i anslutning till det gamla bruket att vid tanken på Nemesis spotta sig själf i barmen, ett uttryck för den ödmjukhet, som i rädsla att utmana öfvermakten frivilligt och i förväg offrar sin stolthet.

Allt detta olikartade samlar sig i Nemesis' begrepp. Det är personifikationen af samhällets röst och vördnaden för god sed och tradition, likaväl som själens egen dom öfver sig själf och förtrytelse mot allt, som bringar oreda och förstämning i tillvarons som ett ateniensiskt festspel noggrant samstämda representation. Men denna estetiskt- etiska tydning från en senare och humaniserad tidsålder hvilade på en äldre och lidelsefullare folktro, hos hvilken Nemesis var ett uttryck af en pessimistisk värdering af människolott och människolif, en figur, med hvilkens hjälp Hellas sökte för sig själf förklara växlingens, det ondas och lidandets orsaker. Inom senantiken bleknade och förvandlades Nemesis. Hon förknippades med en annan gudinnegestalt, Adrasteia, hvilkens upphof tyckes knutet till de gamla amsagorna om Zeus' barndom på det mytiska Kreta, men som sedan af filosoferna efter sitt namns språkliga härledning tolkades som en ödesgudinna, den oundvikliga. Så kände Stoas lärjungar henne som den oundkomliga ödeskraften och världsorsaken, och enligt nyplatonskt drömmeri satt hon framför nattens klippgrotta och förkunnade till slag på cymbalen gudars och människors lagbud.

Men Nemesis blef genom denna förbindelse snart tänkt som en slump- och ödesgudinna också hon. I stället för alnen och tygeln fick hon till symbol det rullande hjulet. Det är lätt att se, hur hennes väsen därigenom förflackades och det fina hellenska sammanhanget i hennes betydelse förflyktigade. De för hellenernas finare begreppsdistinktioner otillgängliga romarna uppfattade också Nemesis som Fortuna. I den egenskapen erhöll hon som så många andra resande och i världsstaden gasterande gudomligheter plats på Capitolium. Som en lyckans gudinna, hvilken det icke kräfdes någon högsint eller förfinad själ att frukta eller dyrka, nådde hon under kejsartiden bildningsvärldens yttersta gränser – exempelvis Dacien och Britannien – och som sådan var det hon till antikens undergång kändes och dyrkades af en om den ansvarslösa slumpens gunst krypande mänsklighet. –

II. TALIO.

Under medeltiden torde Nemesis' namn sällan varit nämndt, ehuruväl det fanns att läsa i mer än en af de latinska skrifter, ur hvilka man då hämtade sina bristfälliga kunskaper om antiken. Ej heller passade självfva föreställningen denna tidsålder. Hvad hade en gränsens och måttets gudinna att göra i en värld, som satte det högsta just i det extatiska öfverskridandet af vanliga mått och gränser? Hvad skulle en det fintspunna sambandets gudinna göra i en värld, där allt tänktes ske genom särskilda nådeakter och hvar lag var en lag in casu? Ödestron slutligen – den mest skematiska skepnaden af tanken på Nemesis – hade ju aflysts som oförenlig med den gudomliga försynen. Hvad man förr kallat Nemesis, blef nu den kristna skickelsen, som i tingen visar spåren af Herrans finger, straffängelen med det mörka vingparet och det flammande svärdet.

I självfva verket möter här en annan begreppshärfva, som först ersätter och sedermera förknippas med Nemesis, en idé, enklare och allmängiltigare, icke en skapelse af en enstaka, fint organiserad nation, men af människan som sådan och lika gemensam för henne som det röda blod, hvars ropande röst den är. Det är

vedergällningens idé. Vi nämna den med rättsordet Talio efter dess mest utpräglade form: likas vedergällning med lika. Termen stammar från romarna, rättens och krigets folk, och förekommer redan i de tolf taflornas lag. Men satsen återfinnes i alla åldrar och väderstreck. Ser man längst tillbaka mot mytens och sägnens fjärran, möter man redan där vedergällningens idé, och som en ändlös fåra, urholkad af det för brödet och rätten kämpande människosläktets blod, går dess röda linje från Kains åker till den åkerteg, där dagens skörd mognar. Ser man ut öfver den nutida världen, lefver vedergällningen, blodshämnden som rättsinstitut hos alla naturfolk, från eskimåerna till eldsländarna, och äfven inom kulturvärlden skymta mångenstädes dess blodspår. Jag tänker därvidlag mindre på sådana etnografiska kuriositeter från fordom som vendettan på Corsica eller blodshämnden i Montenegro, men på de många återstoder af vedergällningens princip, som fortlefva midt i civilisationens sköte.

När bödeln mot den dödsdömde lyfter bilan med den i dagern blixtrande eggen, är det Talio, en lefvande illustration till det gamla rättsspråket i Genesis: “Den som utgjuter människoblod, hans blod skall ock utgjutet varda“, och gamla testamentets ord genljuda ännu genom flera lagböckers bestämmelser om dödsstraff. Talio är det, som står kvar i flera länders lagstiftning, när den falske angifvaren och menedaren tilldelas samma straff, som hans offer på grund af hans beskyllningar lidit. Talio är lynchningen, massans vilda och egenhändiga vedergällningsprocedur. Talio är det, som lyser fram i de många ordstäf, med hvilka folkmeningen vill upprätthålla den för sin lifsåskådning dyrbara tron på skulds och straffs hemlighetsfulla samband och öfverensstämmelse, när prästen anför det bibliska “som man sår, får man uppskära“, när köpmannen säger “betaldt, kvitteradt“, bonden “som man ropar i skogen, får man svar“ eller “den som gräfver en grop åt andra, faller själf däri“, handtverkaren “sådant läder skall sådan smörja hafva“.

Vill man med exempel se, hvilken betydelse vedergällningens idé haft i alla civilisationer, kan man det bäst genom den tyske juristen L. Günthers vidlyftiga utredning om dess roll i straffrättens historia och filosofi. Man kan där finna alla former af vedergällning, från den primitiva och sagolika, ännu hos naturfolken bevarade, där mördaren dräpes med samma sår, för hvilket hans offer förblödt, till lagens maskerade och förfinade, och iakttaga hur blodshämndens blinda drift genom vedergällningsläran förvandlas till ett allt mer förfinadt rättsinstitut.

Vi börja hos grekerna. “Lycklig den, som lämnar efter sig en son att hämnas sin faders oförrätt och sår,“ heter det hos Homeros, och som en oafvislig släktförpliktelse faller hämnden efter en dräpt hans närmare och fjärmare fränder i arf och det ända till kusiner och syskonbarn. Blodshämnden betraktas som mannens hederssak och släktens solidaritetstecken. Gärningen gör här intet till saken. Lif för lif, därest icke de förorättade själfva nöja sig med blodspenningen, mansboten, något som hos de egendomskära Homeriska grekerna aldrig ansågs skymfligt. Ajax erinrar ju Iliadens mest hetlefrade och obändige hämnare, Achilles, att till och med fader och broder mottaga försoningsbot.

En i det hellenska själslifvet djupare ingripande helgd erhöll vedergällningstanken, då den bekom religiös sanktion af den kult, som allt mer blef den i Hellas mest lefvande och betydelsefulla, kulten af de döda och deras själar. Skrämmande och oemotståndlig ljöd nu maningen till hämnd från släktgrafvarna, och den på släktinstitutioner byggda hellenska staten förvägrade därför gäldandet af blodskuld med penningar såsom kränkande för de bortgångna, för osynliga statsmedlemmar. Solons lagstiftning sökte i statens intresse reglera den individuella blodshämnden, men ännu i senantiken upprätthöll hellensk legislation ifråga om dråps bestraffning den gamla repressalietanken.

I ljuset från själskulten och den därmed förbundna vedergällningsplikten faller – som den utmärkte forskaren Emin Rodhe visat – en djupare klarhet öfver den blodshämndens fatalism, som hvilar öfver grekisk myt och mytdrama, öfver de blodsdunkla sägnerna om Labdakider och Atrider. Aeschylos, den store tolken af det religiösa Hellas’ folktro, har i sin Oresti framställt detta – med en moralisk öfvertygelse och en nästan österländsk sublimitet. En tysk jurist och estetiker, som fint analyserat stora diktverks rättsliga

innebörd i olika litteraturer, Joseph Kohler, nämner också “Grafofferbärerskorna“ vedergällningens höga visa. I den grekiska spekulationen ända till Plato återfinnes också ständigt vedergällningsläran, och denne tänkares tydligt ensamstående protest gifver ett indirekt bevis på dess utbredning. Framhäfvas bör särskildt den egendomliga skiftning läran erhöll inom Pythagoreismen, där den färgades af tänkandet öfver talen. Pythagoreerna funno egentligen i vedergällningen en moralisk motsvarighet till matematikens likhetsförhållanden, en handlingens harmoni sådan som tonernas. Hur närliggande en sådan tydning af vedergällningstanken måste vara för en matematiker, van vid talens abstrakta och fullständiga symmetri, synes bäst däraf, att den ende store moderne tänkare, som på samma gång var en stor matematiker, Leibniz, såsom vi skola se också utvecklar samma tankegång.

Går man öfver till den romerska världen, stammar ju från den själfva ordet talio. Det förekommer också som straffbestämmelse i de tolf taflornas lag, t. ex. i dess materiella och mest påtagliga form för lemlästning (alltså lem för lem), när käranden ej själf för skadestånd afstår från vedergällningens blodiga tillfredsställelse. En annan förbrytelse, för hvilken den gamla romerska rätten också stadgade taliostraff, var mordbrand. Ty äfven om mordbrännarens brännande å båle hade någon hophörighet med kulten af eldgudinnan Vesta, är det svårt att icke finna talio i detta straff, bestående under hela den romerska rättsskipningen. Sinnrikt har det också anmärkts, att Neros lefvande facklor – de kristna beskylldes ju att hafva anstiftat branden år 64 – är ett världshistoriskt exempel på talio och en bjärt illustration af den romerska dekadenthärskarens vilda, juridiskt-estetiska fantasilek. För öfrigt företer den latinska lagstiftningen den egendomligheten att talioidéerna, som starkt framträdt under den äldsta utvecklingen, under republiken försvunno, men vid kejsardömets senare ålder åter döko upp igen. Förklaringen ligger säkerligen i den starka orientaliseringen – den besegrade österns, det krossade och föraktade Jerusalems andliga hämnd på Rom.

I själfva verket är det ju också till österlandet, som tanken af sig själf går, när vedergällningsläran kommer på tal, och som ur en bergsskymnings tordön sorla för minnet gamla testamentets ord. Minst lika lefvande som hos judarna har blodshämnden varit hos araberna. Den prisas än i sång och sägn i beduinens tält, men ingenstädes har den formulerats med så lidelsefullt och storartadt patos som i Pentateukens rättsbud. Hvar är talios idé tolkad med så oemotsäglig och oblidkelig lakonism som i den vilda uppräkningen i andra Mosebok: “öga för öga, tand för tand, hand för hand, brännande för brännande, sår för sår, blånad för blånad“. Goël, hämnaren och förlösaren af flutet blod, skall just så slå mandråparen, som denne själf slagit. De bibliska krigskrönikorna exemplifiera detta med gammalepisk och sagoartad enkelhet. Abner, den åldrige, redan segertrötte höfdingen, dräper med ett spjutstyng genom buken hjälteynglingen Asahel, och dennes broder Joab dräper med ett spjutstyng genom buken Abner. Bibelns senare, mer novellistiskt berättade böcker gifva motivet en konstfullare hopflätning. Haman blir hängd just i den galge, han rest för Mardochai. Vedergällningen präglas här af den hemlighetsfulla ironi, vi kalla Nemesis.

Visserligen ser man också i gamla testamentet, hur blodshämndens rätt under mer ordnade samhällsförhållanden hos Israel som annorstädes mildras och inskränkes. Men förbudet mot blodspenningen, som skulle draga blodsskuld öfver stammen och öfver själfva marken, mot hvilken de röda dropparna fallit, vittnar om den religiositet, med hvilken judarna uppfattade vedergällningen som en gudomlig världsprincip.

Finnes det något begrepp som, sedan judarna blifvit en själfreflekterad nation, är deras hjärtan kärare än alla andra, är det den straffande rättfärdighetens. Underligt är icke detta, ty i det vedergällningens patos med hopbitna läppar, som öfverallt sjuder i det gamla testamentet, talar redan landsflyktens och hemlöshetens, de kufvades och rättslösas förtrampade lidelse för rättvisan. Vedergällningens hopp och lust hafva gifvit brinnande bränsle åt drömmarna om Messiasriket, som efter förtryckets och kränkningens tid skulle komma med den eviga rättvisans domsmorgon. Redan visionerna från början af Israels främlingsirring och slafveri

hos folken spå dess gryning, och redan i Esras storartade fjärde bok från Titi tid skymtar en mystisk känsla af att judarna just för rättens skull lida orättvisans martyrskap. Från rättens rättslösa folk har läran om vedergällningen gått in i den europeiska civilisationen och västerlandets lagböcker.

Det vill synas som kristendomen här skulle hafva bildat motvikt. Ty liksom andra folks om icke mest lifskraftiga så andligen mest utvecklade lärare, liksom Buddha och Platon, förnekade ju Kristus hela denna åskådning. Men den kristna kyrkan, som fördömde de enskildas vedergällningsrätt, upprätthöll likväl statens. Mattheus, som dock anför den starkaste paradox som någonsin riktats mot vedergällningstanken, budet att vända vänstra kindbenet till, när man blifvit slagen på det högra, har dock också det om talio så starkt vittnande språket: “med den dom, hvarmed I dömen, skolen I varda dömda, och med det mått, hvarmed I mäten, skall det mätas åt eder“. Dylika satsers oförenlighet ådagalägga meningsbrytningen om denna centrala lifsfråga, och i annat sammanhang lägger aposteln ju i Jesu mun det omstridda ord, med hvilket teologer och jesuiter genom sekler gifvit skarprättarens funktion – statens mest uttrycksfulla talio – kristendomens helgd, ordet “den som griper till svärd, skall med svärd förgås“.

I det föregående äro de gamla kulturfolkens meningar om vedergällningstanken skärskådade. Turen kommer nu till de nya germanska folk, som i medeltiden bildade Europas statssystem. Från sin ungdoms- och kamptid kände de naturligtvis som alla naturfolk blodshämndens helgd. Alla de källor, ur hvilka vi hämta vår kunskap om deras lifsbetraktelser och lefnadsvanor, berätta detta från alla nejder – krönikor, krigssånger, hjältedikter och sagor. Ett blodshämndens dåd är den spanske nationalhjältens första vapenbragd, då Cid, ännu gosse, hembär till sin orkeslöse fader hans förorättares, Don Gormaz’ hufvud, och gå vi från Hercules stoder till germanvärldens nordligaste utpost, Island, lågar där blodshämnden lika starkt bland isjöklarna. Den gamle Njal bränner sig ju själf inne med sina söner, ehuru han fått lejd, hellre än att öfverlefva dem utan kraft att hämnas. Eddans Gudrun och Nibelungens Kriemhild skria efter blodshämnd som ett par gamar efter åtel, och i frankernas och longobardernas krönikor, hos Gregorius af Tours och Paulus Diaconus, sammanknyter vedergällningens röda tråd släktdramerna.

De urgamla rättsbruken visa också blodshämnden som en allestädes erkänd princip. Men nästan allestädes och särskildt i den rent germanska världen visar sig samtidigt en utpräglad tendens till biläggning genom böter, “compositio“. Trots kämpe- och krigararistokratiens protester mot att man skulle bära anförvanters hjärta i pungen, togs skadestånd. Alldeles riktigt säger vår nationalhjälte Frithiof: “Bot tager mannen, när hans fränder falla.“ Det uppstod för kroppsskador en fullkomlig, in i det minsta bestämd taxa, icke utan en anstrykning af bister humor. Det germanska öllynnet kan nu en gång icke förneka sig (romersk och hebreisk rätt känna ingen humor – de nöja sig med stil och patos). Dock äfven sedan uppgörelsen flyttats från släkten eller de enskilda till statens domvärjo, lyser ofta mer eller mindre tydligt vedergällningens vilda ursprunglighet fram, såsom t. ex. i de lagstiftningar, enligt hvilka den dräptes målsägare kunde blifva dödsdomens verkställare.

Talio trängde så från alla håll in i medeltidens samhällslif, såsom arf af gammal germansk sedvänja, från romersk och mosaisk rätt, hvilken senares inflytande på de gamla lagböckerna tydligt skönjes vid återklangen af de bibliska hämndeomkvädena: “öga för öga“ eller “lif för lif“. Medeltiden, som älskade alla arter af symbolisk bildskrift och utläggande parallellism, gjorde också gärna straffet till ett varnande teckenspråk öfver förbrytelsen. Det så ofta förekommande afhuggandet af handen syftade säkert icke blott till missdådarens oskadliggörande, utan antydde äfven straffets och ogärningens fruktansvärda analogi, att handen, “redskapens redskap“, brottets verktyg framför alla andra, afskars. Tydligast synes sammanhanget i sådana fall som vid mened, när den högra handen, som hvilat på den heliga skrift, afhöggs. Den för mordbrand under påverkan af romersk rätt mångenstädes i medeltidens straffbalkar stadgade eldsdöden gifver också sitt bevis på talio, liksom det af en Dantesk fantasi präglade straffet för myntförfalskare: att sjudas till döds i en kokande kittel.

Från medeltiden gick vedergällningsidén öfver till den nya tidens åskådning och straffrätt. Högrenässansens ädelmodiga och humanare lifsuppfattning, som i förbrytelsen ville se dårskap och förvillelse och därför också ville gifva straffväsendet mänsklig mildhet, nådde aldrig långt utanför humanisternas egna kretsar och dränktes i religionskrigens barbari, i den katolska reaktionens inkvisition och i protestantismens pedagogik med bila och färla. Om ett blef det eljest så söndrade Europa, dess alla stridande svartklädda präster och teologer ense mot 1500-talets slut, och det var om människosläktets ursprungliga och oförbätterliga fördärf, fortplantadt med Adams säd, hvars ondska ej den hårdaste tukt kunde drifva ur arfsyndens lekamen. En gammal tysk lärd, Jacob Döpler, utgaf år 1693 ett stort arbete i två delar, som han kallade “Kropps- och lifsstraffens skådebana“. Det var en kriminalistisk atlas, en straffets världskarta, och titeln kunde tillämpas på hela seklet, ty detta var ett straffets gyllene århundrade med bödlar och professer i outtröttligt arbete. Vedergällningens dogmatik predikades med religiös hänförelse från predikstolar och schavotter, ty gudomen själf betraktades – som en historisk kriminalist, Herz, sagt – såsom yttersta målsägare.

Det är sålunda icke underligt, att talio fortfarande förekom i lagstiftning såväl som i allmän rättsuppfattning. Till och med rättsfilosofiens förste store förnyare under denna tidrymd, Hugo Grotius, hvilkens blick var öppen för samhällets välfärdssyften och hvilkens hjärta var värmdt af human människokärlek, gör dock vedergällningstanken till den innersta kärnan i sin förklaring af straffets väsen, sådan den framträder i den berömda och ständigt anförda definitionen: “malum passionis quod infligiter ob malum actionis“. Men visserligen tänker Grotius icke detta som en mekanisk afmätning utifrån af brott och straff. Hämnden är Guds, icke människans, men straffet växer som en osviklig följd ur förbrytelsen, dess frö ligger redan i den onda vilja, som fostrar brottet. Ännu hos Leibniz häfdas också, fast på egendomliga grunder, vedergällningsrätten. Det intressantaste stället ifråga finns i Theodicéen, evangeliet för tidens världsvisdom. Leibniz förklarar där vedergällningsrätten bero på en “rapport de convenance“, på en lämplig samhörighet, som tillfredsställde icke blott den förfördelade utan också de kloka betraktarna, som vacker musik eller god arkitektur tillfredsställer människor med naturlig smak. Hvilken kyligt öfverlägsen blick röjer icke en sats som denna! Det är en estetisk diplomats syn på en värld af brinnande sinnen och under straffet skälfvande kroppar. Hvilket behof att i allt finna sin optimism bevisad! När den högste konstnären afslutade sitt världskonstverk och fann det ganska godt, borde Leibniz hafva funnits för att taga upp applåden. Själfva tankegången hade Leibniz, liksom jämförelsen just med musiken och arkitekturen, med kontrapunktens och symmetriens konster, hämtat från talens värld. Ekvationens likhetstecken förband brott och straff till en af Gud förutbestämd harmoni.

Denna matematiskt estetiska syn på tillvarons mörkaste allvar, som förefaller mer romansk än tysk, upptogs ej heller af filosofens lärjungar. Det redliga, tyska katederförnuftet, Chr. Wolff, förklarade “talio i och för sig otilllåtlig,“ och hans och hans skolas bevis härför hafva med sina syllogismer utrotat mycket af vedergällningens dogmatik. Men först upplysningsförfattarna i alla länder, hvilka afgjordt flyttade tyngdpunkten från teorien till verkligheten och hvilkas oförgätliga förtjänst är kampen för humaniteten, skilde rättsbetraktelsen från teologien och sköto vedergällningens absoluta lära åt sidan för en relativare, ur individens och samfundets lycka härledd straffuppfattning. De stora upplysningslärarna, som verkat på detta område, från Montesquieu och Voltaire till Beccaria, uppträdde icke blott med segerrik ljus kvickhet mot barbariet “i peruk och talar“, utan sökte reducera hela teorien om talio till en vidskepelse ur det förgångna. Med sin förståndsmässighet hade de säkert alltför ringa känsla för instinktlifvets och de ursprungliga lidelsernas betydelse i tillvaron, i sin vackra hänförelse för lyckan och frigörelsen skönmålade de säkert den mänskliga naturen. Ett ögonblick såg det ut, som om vedergällningstanken, rättens jästämne, helt skulle skrifvas af. Men dess idé var dock förknippad med mänsklighetens hjärtrötter. Den blef vägd och förklarad icke för lätt af den otubbligaste och störste af tidens andliga vågmän. Vedergällningens idé blef än en gång rättslärans centrum hos Kant.

III. LINNÉS NEMESISLÄRA.

Nemesisläran är i Linnés lif själfva den mognade frukten af hans erfarenhet och hans tänkande öfver tillvaron. Att bestämdt angifva tidpunkten, då denna lära först formade sig i hans själ, torde icke vara möjligt. Men sannolikt är, att den stammar från ungdomsstridernas år. Bland Nemesisanteckningarna har Linné själf inflikat följande personliga bekännelse: “Alt gick olyckligt för mig då jag ärnade hämnas, men ändrade och lämnade alt i Guds händer. Sedan gick alt lyckeligt 1734.“ Med dessa ord synes Linné själf antyda, att tanken på en gudomlig Nemesis, upprätthållande rättfärdigheten genom världen, pressat sig fram ur hans egna djupaste upplefvanden under hans själskris 1734. Blott genom att med hela sin viljas kraft taga sig samman hade Linné den gången öfvervunnit sitt begär att själf taga vedergällning på dem, som stodo såsom hämmare och motståndare mot honom och hans lifsverk. Men efter denna självöfvervinnelse kom det frid i hans inre med vissheten om, att den gudomliga vedergällningen vakade öfver alla tankar och gärningar. Från och med den stunden var sannolikt Nemesis hans husgudinna, och uttryck för en kristligt fatalistisk tro på en gudomlig prædestination och rättsledning äro icke sällsynta i hans bref.

Linnés stora andliga kraftutveckling och framgång under de utländska rese- och vandringsåren och de första han tillbragte hemma i Sverige, trängde kanske dessa tankar åt sidan. Han endast arbetade med det glada modet hos den, som lagt sitt öde i en högre makts hand och funnit sin hemliga förhoppning om att vara utvald till ett stort värf bekräftad. Men då striderna för hans vetenskapliga nyvinningar voro öfver och han i betryggad ställning i Uppsala lefde en lärd forskares kontemplativa existens, vaknade åter de gamla tankarna om Herrans hemlighetsfulla förvaltning af alla människoöden. Starkt kommer hans kristliga fatalism åter till orda t. ex. i ett bref till Abraham Bäck, där han sällsamt sammansmälter Pauli gudshängifvenhet och Predikarens skepticism. “Altså beror det icke af någons vilja eller löpande, utan af Guds barmhärtighet. Det är fåfängt bittida stiga opp och sent gå till hvila och äta sitt bröd med sorg, ty Gud gifver oss det, medan vi sofva. Att man är snar, hjelper ej i loppet, att man är klok, hjelper ej till rikedom, att man är snäll, hjelper ej till bergning, att man har ynnest, hjelper ej att man sin tjenst väl förestår, utan alt står till tiden och lyckan.“

Under denna tungsinta stämning, som genom Linnés öfveransträngning och tidiga sjuklighet allt oftare behärskade honom, togo Nemesisidéerna form af en världsåskådning i hans själ. Redan i Wästgöta-Resan 1747 talar han offentligen för första gången om *Nemesis Divina* ifråga om en bonddräng, steglad för en af dessa tragiska blodskamsbrott, som aldrig synas vilja dö ut bland svenska allmogen. Men öppnare och närmare talar han om Nemesis i ett bref till sin älsklingslärjunge, sin Johannes, botanisten Loefling, skrifvet 1753 (hvilket år han också i bref till Bäck skämtsamt talar om Nemesis Divina). Med anledning af att Loefling uttryckt sitt hopp att från Spanien få medfölja på en naturvetenskaplig expedition till spanska kolonierna i Amerika, uppmanar Linné honom att hålla detta tyst, “att icke Nemesis måtte spörjat i anledning af det gamla: rara solet magnis rebus inesse fides“. Brefvet publicerades af Linné i företalet till Loeflings Iter Hispanicum, som han själf efter dennes tidiga död utgaf 1757. Ett annat bref af Linné just med anledning af denna publikation belyser ytterligare Nemesistanken. Linné afböjer Gjörwells utlofvade berömmande anmälan. “Om jag säger, at jag är hatare af beröm, så ljuger jag som alla andra: hvem hatade sit eget kött? Sjelfkärlighet är grunden til alt godt. Men nog känner M. H. vår egen nation. Lude, sade Helena, hos Ovidius, sed *occulte*. Aldrig kan en fiende i Sverige skada mer än om han någon berömer. Min gynnare kan välfva saken, utan at jag deruti nämnes, det är hans bröllop (Loeflings) som dansas, som nu är extra invidiam.“ Alldeles samma tanke vidrör Linné åter i ett bref till Gjörwell från 1760. “Eljest hvad mina saker angår, så ser jag helst att så litet som giörligt är därom taltes, ty det giör altid mera ondt än godt och upwäcker invidiam, som störtar alt.“

Samtidigt vittnar en liten förtjusande biljett till kaptenen på Wallenbergs galeja, Ekeberg, med tacksägelse för att denne förverkligat en af Linnés ifrigaste botaniska drömmar – att föra till Sverige en lefvande tebuske

– hur Nemesis ständigt var i den gamle forskarens själ. “Sannerligen om det är the, skall jag giöra herr Captenens namn beständigare än Alexandri Magni. Men jag är säker att de aldrig komma oskadde till Upsala. Odet står altid emot för stora saker ... Käre, tala ej för någon härom, ne audiat nemesis.“

Detta är, som man ser, alldeles den antika uppfattningen af Nemesis och makternas afund. Nemesis och Invidia bilda för Linné ett samhörigt begreppspar. Afunden – hvilken man, hufvudet högre än mängden, har ej känt den kungliga svenska afundsjukan – lurar kring all storhet och framgång. Dess hesa korpröst ropar ständigt på Nemesis, hvilken – som Leibniz skrifver i sin Theodicée – finner behag i att förnedra alla, som äro för lyckliga.

Men dessa halft skämtsamma yttranden i Linnés bref få en djupare förklaring genom hans nyktrare anteckningar öfver *Nemesis Divina.* Kända genom mer eller mindre fullständiga publikationer af Elias och Thore Fries, hafva dessa aldrig varit tryckta i sin helhet, men äfven en upplaga, som medtog rubb och stubb, skulle icke kunna göra ett enhetligt verk af dessa på 203 oktavsidor nerkastade filosofiska aforismer och reflexioner och de historier och berättelser ur lifvet, Linné samlat som bevismaterial för sin teori. Ty allt är ytterligt oordnadt och fragmentariskt. Infall och reflexioner mer nerkastade på papperen än verkligt nerskrifna. Mycket tvifvelaktigt kan det vara om Linné någonsin tänkt att en gång af alla dessa brottstycken göra ett verk. Sannolikt har han gjort dessa anteckningar till egen uppbyggelse och tillfredsställelse för att styrka sin egen inre öfvertygelse. Senare har han – som förordet visar – tänkt att samlingen kunde blifva ett andligt testamente till den “ende sonen“, hvilken redan som yngling visade sig väl behöfva allvarliga fadersråd. Att med bestämdhet säga, när anteckningarna till detta hemliga lefnadsprotokoll begynts, är icke lätt. Sannolikt in på 1750-talet – någon tidsallusion senare än af år 1773 torde ej här finnas. I maj 1774 träffades ju också Linné af, hvad han själf kallat första dödsposten, ett slaganfall. Sedan har näppeligen den gamle annat än möjligen i ensamhetens dunkla och oklara tankar grubblat öfver Nemesis.

Det verk, som under studiet af dessa anteckningar skymtar för ögonen, skulle bestå af en allmän del, innehållande de religiöst-filosofiska grundtankarna, och en speciell del, där Linné, trogen sin vana som exakt naturvetenskapsman, med största möjliga antal enskilda fall velat styrka sin ålderdoms system om de mänskliga handlingarna och deras hemlighetsfulla sammanhang.

Redan samlingens titel gifver tankegångens kärnpunkt:

Nemesis Divina, Talio est æqualis retributio, unde reciproca Talio. Autopathia Græcis.

Det är sålunda Nemesis uppfattad som gudomlig vedergällning. På själfva titelbladet står en definition af Talio som en fördelning af straff och brott. Men – som Meïr Goldschmidt anmärker – redan i ordet Autopathia skymtar en djupare inre utläggning af det fördolda sambandet mellan människans handlingar, i det autopatheia betyder självferfarenhet, en genom egen pröfning vunnen lidandets visshet. På titelbladet står vidare, utom Linnés ständigt upprepade valspråk, “innocue vivito, numen adest“, följande ställe ur Claudianus:

Sæpi mihi dubiam traxit sententia mentem curarent Superi terras: an ullus inesset Rector aut incerto fluerent mortalia casu? Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum absolvitque Deos. Claudianus.

“Ofta har min själ tviflat på om de himmelska bekymrade sig om jorden, om det finns någon styresman eller de dödligas händelser gå på en oviss slump? Men då har alltid tanken på Rufini straff slitit min själsstrid och friat gudarne.“

Samma citat använder egendomligt nog Leibniz i sin Theodicée, när han skildrar den kvalfulla undran, som betraktaren erfar inför det ondas stora och förödande plats i världsförloppet. Hur är den förenlig med en allgod gudomlighet? Det är detta urgamla problem, det ondas och rättvisans, som är utgångspunkten för

Linnés tänkande, hur vida än tankeringarna efterhand blifva kring denna fråga, slungad som en hård, splittrande sten ut på lifsbetraktelsens stora spegelyta.

Men Linné svarar ej med Leibniz' matematiska sannolikhetsargument och advokatoriska optimism. Redan de stora sagesmän, hvilkas ord han ständigt för på tungan, Job, Predikaren och Seneca, vittna om det smärtsamma allvar, med hvilket hans impulsiva och lidelsefulla sinne betraktade tillvarons kval och mörker. Någon strängt logisk lifsvärdering kan man kanske icke utan konstruktion få fram ur hans anteckningar, som äro stundens hastverk och få den ögonblickliga stämningens genklang, men så mycket är säkert, att Linné icke i människovärlden fann naturens ändamålsenlighet eller blomvärldens harmoniska lofsång till den högstes pris. En evig disproportion och en fåvitskhet tyckas fjättra och snärja människan och hennes samfund. Om människan följde naturens af Guds egen hand nerskrifna lära, om hon lät sig upplysas af visdomsgnistan inom sig – ty alla hafver Gud gifvit af sitt ljus, fast somliga blifvit stora ljus och andra enkla dankar – skulle det henne väl gå. Men som hennes stamfader i köttet, Adam, sträckte sig efter det förbjudna trädets frukt, sträcker hon sig ständigt öfver det för henne bestämda och gagnerika, och däraf uppstår ständigt orättvisa och ofrid. Hon högmodas, fast hennes stolthets bubbla skall brista innan aftonen, hon äflas, fast dock den arbetaren i vingården, som först kom sista timmen, får lika dagspenning med den, som sträfvat allt från gryningen. Hon samlar guld för att samla sorger, hon lefver för medmänniskor, och dock stannar vännen, blott så länge tunnan rinner. På orättvisa tycks hela hennes samfund uppmuradt. "Fattiga bonden släpar hela åhret, har knapt halmen att ligga på. Hans matkorg är högt uphängd. Adelsmannen tager ut till sista styfren, barnen måste swälta och hustrun arbeta i herrgården utan mat. Kiöra forer till Stockholm. Creturen hans utmärglas, hans enda hielp. Hvarföre har ej Gud giort herren till slaf och honom till herre?" – Rosen vissnar och nässlan står yfvig, den rikes ägodel aflar af sig till tusenfaldt, medan den fattige fråntages sitt lilla, just medan det är hans enda ...

Så ter sig – för att använda en stor modern tänkares uttryck – för Linné "nattutsikten" öfver människosamhället och dess mörker, som trycker henne med sin ångestfulla oförklarlighet. Och liksom alla, hvilka mycket tänkt öfver det onda, måste äfven han uti Guds helgedom söka svar. Han ropar:

Ty lyft, min Gud, mig från stoftet till dig ett ögneblek opp, att se, hur Du wänder all werdenes lopp; hvad orsaken är till alt hvad som händer så underligt här.

Som Gud bönhört honom, när han 1734, själf drabbad af orätten, lade sin rätt i Herrans hand, bönhör Herran honom också i hans tvifvel och ångest om världsrättfärdigheten. Liksom i naturen får han åter se skymta också i människolifvet de hemlighetsfulla fotspåren af den Allvise och Allsmäktige. "Dagutsiktens" klarhet faller öfver förvirringen och orättvisans bländsken. Han varsnar ledningen af en osynlig, hemlig rättsförvaltning, djupare, säkrare, oblidkeligare än någon jordisk lags – till hvilkens domarebord alla oskyldigt lidandes suckar nå, det gjutna blod ropar, och till hvilket alla kränkta och förfördelade kunna vädja – en i ordets bokstafliga mening högsta instans. Denna hemliga rättsförvaltning kallar Linné Nemesis Divina. Den kan göra den vanliga borgerliga jurisprudensen till sitt verktyg, men gången af dess rättsprocedur är åter ofta förtäckt och fördold. Den lägger straffet, Gudshämnden, som ett frö i bröstet på den, som brutit mot Guds skrifna och oskrifna lag, och låter det af sig själf mogna. Den gör förbrytelsen till ett jäsningsämne, som berusar, så att förbrytaren, drucken af brottets blodsånga, störtar sig själf som en skenande häst i fördärfvet. Den låter förbrytelsen smitta som skabb och spetälska, så att förbrytaren icke ensam står skulden för sin ogärning, men fortplantar den till sin omgifning och sina barn. Ty denna gudomliga vedergällning rastar aldrig förrän brottet bestraffats med alla dess ensamt af Gud förstådda följder. Non solvitur peccatum, nisi restituatur patratum, synden fortlefver, om icke skulden blifvit ersatt. Därför är den brottslige en utstött, en pestslagen, som hur han strider för med sig olyckan. "När Gud begynner giöra rächenskap med oss," skrifver Linné, "dör den ena äfter den andra. Nulla calamitas sola. Hus brinner upp, alt olyckas. Nu har Guds hämd komit öfver det huset. Ante obitum nemo beatus; ne Croesus

quidem.“ Det är en dyster rättens prædestination. Därför tala vi också om ödet, när ödet är just “Gudsdomen, mot hvilken intet vad gifves“. “Då olyckan kommer, hielper hela naturen till, ty Guds willia måste lydas. Alla blifwa den olyckliges fiender. Alla fösa på olyckswagnen. Då kan ej himmel och jord hielpa. Högmod gått förut; giort sig alla till fiender; nulla calamitas sola. Wij måste gióra ris åt oss sjelfwe. Quos perdere vult Jupiter, dementat. ’Ingen wishet, intet förstånd, ingen konst hielper emot Herren.’ (Ordspr. XXI: 30.)“ Detta sista stycke med sina tankesprång gifver hela Linnés Nemesistro – tron på Guds oblidkeliga vedergällning såsom en styrka, en verkande kraft, rastlöst arbetande i det fördolda, snärjande brottslingen i ett nät, till hvilket han själf knyter de sista och fångande maskorna.

Att stå utom detta förbrytelsens och straffets osynliga nät är en ständig bön att bedja Guds barmhärtighet om; och som vår hjälp finns – utom lydnaden för hans bud – endast saktmodigheten, ödmjukheten, uppoffringen af den egna stoltheten och hämnden: “Låt oss smyga och ej stånga oss genom werlden, modo ne audiat Nemesis.“

Den speciella delen utgöres som bekant af en massa drag ur historien och det samtida lifvet, som skola bestyrka Linnés teorier. Vi lämna de historiska sammanställningarna alldeles åt sitt värde. Liksom så många andra dylika skola de inprägla sanningen af Schillers bekanta “Die Weltgeschichte ist das Weltgericht“. Liksom så många andra handskas de tämligen ovarsamt med häfdens i sig själf ofta så osäkra och svårtydda fakta. Dock gör Linné – som en ännu lefvande efterföljare – Aug. Strindberg – en analogilek öfver tider och evigheter, med sublim likgiltighet för sådana små tidsskillnader som ett och annat sekel. Han säger sig med exempel ur den romerska kejsarhistorien visa, att endast de goda fingo dö sotdöden (Cæsar själf är därför också klokt lämnad ur räkningen), medan de onda alla mördades, och desslikes.

Ett helt annat intresse äger den massa af berättelser Linné samlat om Nemesis med exempel från 1700-talets Sverge. Det är vår svenska frihetstid, sedd än i det offentliga, än i det hemliga och fördolda, dit endast läkaren, själasörjaren och domaren nå. Det är ett helt sekel af svensk historia, sådan den speglar sig i förbrytelsens, hädelsens och den dunkla gärningens svarta spegel. Ty Linné medtager både dömda, hörda och endast i tysthet hviskade brottmål från alla samhällsklasser, från de svenska adelsslotten till torparstugan, betydelsefulla och obetydande, allt, som han finner signifikativt och symboliskt för Nemesisläran. Han upptager stora, sällsamma sensationsprocesser, sådana som afhandlats på alla bekanta dryckesklubbar och i alla salonger och som ännu långt efteråt nämndes af gamla röster med klang af underförstådd hemlighet – sådana som den stora processen och fiendskapen mellan de forna vapenkamraterna och vännerna Anders Gyllenroth och Lorentz Christopher Stobée, för att störta den senare, en process, i hvilken offentliga och enskilda intressen underbart hopflätats, som är spännande som en kriminalroman och flyttar läsaren af de vidlyftiga akterna från officersmässen till Stockholms glädjehus. Det är rena politiska processer, sådana som den skoningslösa vidräkningen med Hattarnes djärfve finansvinglare, Kierman, eller mot den underlige engelske läkaren och ekonomen doktor Blackwell, som af tidens svenska farsot – kannstöperiet – kom i tragiska förvecklingar och för förräderi halshöggs 1747. Det är enskilda familjestrider om guld, kvinnogunst och testamenten, som ledde till förbrytelser i det tysta, aldrig uppredda inför domstolen, men berättade man och man emellan. Det är – och i mängd – små historier om intriger i kampen för brödet och befordringarna, intriger dubbelt vidriga, som de fördes under patriotisk mask och ihop med de parlamentariska lyckoväxlingarna. Det är slutligen bjärta bevis på sinnenas råhet, hjärtanas hårdhet och det mördande kynnet med blanka vapen hos detta svenska soldatfolk, som efter ett halft sekel af krig och lägerlif plötsligt skulle lefva utan äfventyr och i borgerlig frid. Vi införas i alla samhällsklasser – i adelspalatser, i prästgårdarna, där de omaka giftermålen mellan unga teologer och gamla prästänkor, för att bevara hemmet, leda till äktenskapsbrott, i den lärda värld, Uppsala, där afundsamheten och hatet tycks blomma under den ömsesidiga gnidningen i konsistoriet, i de ensliga röda bondstugorna inne i den svarta skogsbygden med deras från sekel till sekel likartade dramer af hämnd, mord och lusta. Det är ett tvärsnitt genom Sverge, öppnande lönkammare och alkover, en svartmålning, en sedeskildring byggd på

kriminellt material, och med den särskilda prägel af laglöshet, som utmärker tider, då domstolar, rättsväsen och ämbetsmannastånd stå i beroende af maktlystna och ansvarslösa partigängares intriger. Men öfverallt finner Linné en inre förklaring till allt detta i Nemesis, i den gudomliga vedergällningen, genom hvilken brottslingen straffas just genom det han syndar. “Hwar med någon syndar, ther med warder han plågad.“

Noter

1)

Brottstycke ur ett större kapitel, som bar titeln »Wexiö och Lund».